

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

Дипломна робота
на здобуття першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
на тему:

**«Військова журналістика в Україні в 2014-
2023 рр.»**

студентки IV курсу, групи СОІ–41
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)

Личковської Вероніки Русланівни

Керівник:

Міщук Андрій Іванович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Паска Богдан Валерійович

кандидат історичних наук,
ст. викладач

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Історія військової журналістики: світовий вимір	5
1.1. Військова журналістика у світі	6
1.2. Загальні ризики та юридичні аспекти професійної діяльності журналістів у зоні воєнного конфлікту	16
1.3. Початок та розвиток української військової журналістики	21
Розділ 2. Розвиток військової журналістики в Україні в 2014-2023 рр	29
2.1. Військова журналістика в роки гібридної війни (2014-2021)	29
2.2. Основні тенденції в роки повномасштабної війни (2022-2023)	38
Розділ 3. Методичний інструментарій у вивченні проблем сучасної військової журналістики в Україні	42
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	61

ВСТУП

Актуальність теми. Журналіст – одна із найавторитетніших і водночас надзвичайно відповідальних професій не лише в Україні, а й у світі. Ними стають за покликом серця, в умовах небезпеки в часі та просторі чи з потреби доносити правду, яку приховує влада, великий бізнес чи подекуди церква. У військової журналістики найнебезпечніша місія – пошук правди під кулями, прицілами, вибухами та відвертим полюванням. В Україні ця професія з'явилась в роки Кримської війни, а перші українські військові репортери з'явилися дещо пізніше – під час російсько-японської 1905 р. та Першої світової воєн. В роки визвольних змагань 1917-1921 рр. вона стає конкурентна і спроможною бути кращою, ніж у противника, а у Другу світову – ще більше різнобічною.

По справжньому військова журналістика в Україні як така з'явилась з початком відновлення незалежності в 1991 р. Імена Ю. Бутусова, Г. Гонгадзе, В. Кіпіані, О. Махова, Л. Стека, А. Цаплієнка, які працювали або і зараз здійснюють свою професійну діяльність з 1990-х – 2010-х рр. відомі не лише українцям, а й закордоном. Звичайно, що дана галузь журналістики в Україні ще не має достатньої підтримки з боку держави, але вона дуже цінується народом в плані визнання, вшанування творчості та навіть встановленням окремим діячам пам'ятників.

Актуальністю обраної нами для дослідження теми є те, що в умовах повномасштабної війни (24.02.2022 – н.ч.), однією із найбільш престижних професій в нашій державі є військова журналістика. Нею займається кожен, хто здатен охопити бодай-би якусь велику за числом аудиторію і той, хто здатен висвітлювати потрібну і правдиву для народу інформацію про бойові дії, вміти їх аналізувати та навіть ставити правильні прогнози щодо майбутніх баталій.

Об'єктом дослідження виступає військова журналістика в Україні в 2014 – 2023 рр.

Предметом дослідження є комплексний аналіз основних тенденцій, еволюції та сучасного стану військової журналістики в Україні.

Виходячи з актуальності та об'єкту нашого дослідження, досягнення мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити генезу військової журналістики як в Україні та світі;
- охарактеризувати юридичні аспекти щодо діяльності військкорів у зоні бойових дій;
- проаналізувати основні події, їх причини та наслідки, а також і найвідоміші імена української військової журналістики в ході російсько-українського протистояння в 2014-2023 рр.;
- виокремити методику вивчення історії військової журналістики в Україні в 2014-2023 рр. в навчальному процесі у школі.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 2014-2023 рр.

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасної України.

Стан наукової розробки. В ході написання нашої дипломної роботи було опрацьовано низку джерел та надбань історіографії. Джерельну базу дослідження становлять матеріали ЗМІ [1-30], Женевські конвенції та чинне законодавство України [31-35], які напряду торкаються правового врегулювання діяльності військкорів в нашій державі. Історіографія дослідження представлена працями як українських, так і зарубіжних дослідників. Серед них, окремою увагою ми виділяємо доробки О. Бабенко [36], М. Гілберта [38], провідних дослідників військової журналістики С. Горєвалова [39-41], С. Костя [42, 63-64], С. Сегеди [51-52, 70], Ж. Мيني [43], О. Покотило [48], Р. Алі [56], Р. Десмонда [57] і т.д. Методична складова роботи не могла обійтись без опрацювання методичних праць І. Жиленко [61], О. Пометун [67], Яковенко [69], Т. Хітрової [68] і ін.

Методологічну основу роботи складають принципи історизму, всебічності, об'єктивності, системності, узагальнення та порівняння. У роботі використані загальні та спеціальні методи. Реалізація поставлених завдань забезпечена врахуванням міждисциплінарної специфіки дослідження. Із загальнонаукових застосовано методи аналізу, синтезу, індукції, а також порівняльний, логіко-лінгвістичний та описовий.

Наукова новизна роботи зумовлена тим, що в ході опрацювання наявного матеріалу щодо еволюції військової журналістики в Україні у постмайданний час (2014-2023 рр.), ми не лише зробили спробу комплексно дослідити проблему, а й віднайти внесок український військкорів у розвиток цього напрямку журналістики в світі.

Практичне значення отриманих результатів даної дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали й узагальнення можуть бути використані у науково-дослідницькій, начальній і культурно-просвітницькій сферах. Зібраний фактологічний матеріал та науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого аналізу даного дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи апробовано на щорічній звітно-науковій конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2023 рр.

Структура роботи обумовлена її метою та завданнями. Вона побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів і трьох підрозділів, висновків, списку використаних джерел (70 позицій) та 7 додатків. Обсяг основного тексту становить сторінки. Обсяг тексту – 53 сторінки. Загальний обсяг роботи – 79 сторінок.

Розділ 1. Історія військової журналістики: світовий вимір

Вітаючи військових журналістів з професійним святом – Днем військових журналістів, Президент Володимир Зеленський у своєму Телеграм-каналі зазначив, що їх робота не тільки допомагає фіксувати злочини країни-агресора, але й показувати людям у всьому світі подвиги захисників України. За словами В. Зеленського, ми «пам'ятаємо та схиляємо голови в скорботі за всіма військовими журналістами, кореспондентами, пресофіцерами, фахівцями зі зв'язків із громадськістю, хто, виконуючи службовий обов'язок, пав від рук ворога». Окрім того, він подякував журналістам у погонах, які з першого дня війни працюють у гарячих точках [7].

16 лютого в Україні відзначається День вшанування військових журналістів, відповідно до Наказу Міністра оборони України № 63 від 14.02.2018 р. «Про відзначення військових журналістів». Саме ця дата обрана на честь кореспондента ТРК «Бриз» Міністерства оборони України капітана 3-го рангу Дмитра Лабуткіна, який загинув 16 лютого 2015 р., виконуючи свій військовий обов'язок поблизу Дебальцевого загинув кореспондент ТРК «Бриз» Міноборони капітан 3-го рангу (майор) Дмитро Лабуткін. Це свято стало визнанням доблесті та професійної майстерності медійників у погонах та тих журналістів, які були і є поруч із нашими захисниками у всіх місцях спротиву окупантам. Це – реквієм тим, хто загинув виконуючи свій професійний обов'язок [18].

Енциклопедичні словники визначають термін «військовий кореспондент», або «військовий дописувач» як журналіста, що висвітлює бойові дії та зазвичай знаходиться у зоні збройного конфлікту, спілкується з його учасниками (у 19 ст. – спеціальний кореспондент) [43, с. 244].

Отже, як говорив Президент України В. Зеленський, своєю роботою, фіксуючи злочини загарбників та розповідаючи на весь світ про подвиги наших воїнів, військові журналісти та пресофіцери розвіюють «туман війни».

1.1. Військова журналістика у світі

Вважається, що фіксувати історію сучасності – це основне завдання журналістики, яке може бути у формі повідомлення про певний факт, або розповідь про якесь наукове відкриття чи досвід. Зважаючи на різноманітність завдань, виникає потреба у розподілі публікацій за певними жанрами. Сучасна різноманітність жанрів журналістики дає можливість ефективно виконувати основні функції у роботі журналіста. Військову журналістику відносять до інформаційного жанру журналістики, особливостями якої є спеціальна спрямованість на висвітлення бойових дій, збройних конфліктів, терористичних актів, а також конфліктів на етнічній та релігійній основах. При цьому, особливостями даного жанру є визначення предмету новини, обрання теми та оперативне повідомлення з наявністю об'єктивної оцінки та коментарів. Формами таких повідомлень можуть бути: репортаж, звіт, замітка, інтерв'ю [66, с. 18].

Український автор Г. Горєвалов висловлював думку, що поняття військова преса та військова журналістика, зокрема в Україні, не слід розмежовувати, так як вони є синонімічними [39, с. 11].

Різні джерела по-різному визначають початок зародження військової журналістики, як самостійного виду журналістики та публіцистики.

Періодизацію історії зарубіжної журналістики чимало авторів прив'язують до розвитку способів комунікації, починаючи, таким чином, ще з часів Стародавнього світу. В українській історіографії для розуміння історії зарубіжної журналістики зазвичай використовують періодизацію, що подана О. Рожковим. А саме:

- 1) доба прагазетних явищ – до початку нашої ери;
- 2) епоха рукописних видань – початок нашої ери до XV ст.;
- 3) розвиток книгодрукування та формування журнальної та газетної справи – з XV до XVII ст.;
- 4) утвердження та розвиток журналістики як громадського інституту, преса стає основою демократії, вдосконалюється поліграфічна індустрія – з XVIII – до початку XX ст.;

- 5) преса стає «четвертою владою» – 1900–1945 рр.;
- 6) концентрація та монополізація ЗМІ – 1945-1955 рр.;
- 7) процес формування електронних ЗМІ – 1955–1990 рр.;
- 8) формування нового інформаційного порядку у всьому світі – 1990 р. по нинішній час [68, с.11].

Військова журналістика, навіть не будучи ще окремим видом журналістики, пройшла всі згадані етапи еволюційного розвитку.

Очевидно, що люди розповідали про війни впродовж тисячоліть. Одні з них писали за переказами, навіть багато років по тому. Як до прикладу, розповідь давньогрецького історика, географа та мандрівника Геродота про перські війни. Сам Геродот не брав у них участі, але його манера викладу вже схожа на публіцистику. Інші описували військові події, у яких самі брали участь або спостерігали їх. До прикладу, як інший давньогрецький історик Фулідід, який був полководцем, та через кілька років по закінченню подій написав історію Пелопоннеської війни, очевидцем та учасником якої він був [61, с. 27-30].

Про необхідність доносити до народу інформацію про військові походи та успіху у битвах розуміли і давні правителі та полководці. До прикладу, у військових походах Олександра Македонського брали участь спеціальні люди, які фіксували його воєнні успіхи для історії. За часів Римської республіки а далі і Римської імперії, консули були зобов'язані повідомляти до Риму про результати битв у найшвидший термін. Тут до прикладу варто згадати пам'ятку давньоримської літератури «Записки про Галльську війну», автором якої був сам Гай Юлій Цезар. Книга складається із семи частин та описує воєнні дії, що велися римлянами у I ст. до н.е. у Галлії. Вони мали потужний пропагандистський вплив, були дуже популярними у Римі і масово переписувалися, ставши з часом яскравим прикладом класичної античної літератури [58].

З винаходом у середині XV ст. друкарського верстата Й. Гуттенберга, сповіщати широке коло людей із ходом воєнних дій стало набагато простіше, це дало поштовх у розвитку як журналістики загалом, так і військової журналістики, зокрема. Бо часті війни у той час стали основним сюжетом для газет. Важливим

джерелом для розвитку військової журналістики та професійної спеціалізації репортерів ставали спогади військових, ветеранів воєн. Проте, з часом коли публікація новин у друкованих ЗМІ стала звичною справою, військові журналісти почали виділятися в окрему спеціалізацію [58].

Як не дивно, це звучить, але першим прикладом військового кореспондента, у сучасному розумінні цієї професії, називають голландського художника Віллема ван де Вельде, який у 1653 р. він вийшовши в море на маленькому човні та спостерігаючи морську битву між англійцями та голландцями, зробив чимало ескізів з натури – на місці військових дій. Ці ескізи стали основою для одного великого малюнка, що зображував битву. Його відомі та дуже популярні серед сучасників картини: «Битва біля Даунса», «Чотириденна битва», «Битва біля Схевенгеніна» давали можливість глядачам спостерігати за ходом однойменних битв, що відбувалися під час другої англо-голландської війни. Цей панорамний живопис за художньою цінністю не можна порівняти з сучасними фотографіями, але у сенсі результатів роботи військового кореспондента, на думку автора, таке порівняння може бути доречним [48, с. 116].

Цікаво, що першими своєрідними репортажами про війну, що написані жінкою, вважаються листи баронеси Шарлотти Рідезель, написані у VIII ст., які описують події війни під час Американської революції та захоплення німецьких військ під Саратоґою. А зроблений нею, як свідком, опис подій, що відбувалися в Маршалл Хаусі, особливо захоплюючий та гострий. Розвиток друкованих газет та журналів також сприяв розвитку професії військового репортера, так як газети не тільки публікували розповіді очевидців, в й самі замовляли такі матеріали та направляли у зони воєнних дій своїх журналістів. Вже за часів Наполеонівських воєн англієць Генрі Крабб Робінсон писав для газети «Таймс» дописи про битви, що відбувались на території Німеччині та Іспанії [61, с. 77-83].

Іншим відомим кореспондентом був Вільям Гікс. Його листи з описом Трафальгарської битви (1805 р.) теж були опубліковані в популярній «The Times» [58].

Британського журналіста ірландського походження Вільяма Говарда Рассела сміливо можемо назвати першим військовим кореспондентом у сучасному розумінні цього поняття, адже він професійно займався висвітленням воєнної тематики, безпосередньо з театру бойових дій. Так, у 1850 р. він описував нетривалу війну між Пруссією та Данією. У якості кореспондента вже відомої газети «The Times» він у 1854 р. прибув до Севастополя висвітлювати події Кримської війни. Його дописи відправлялись до Англії морською поштою двічі на тиждень. У своїх чесних репортажах він піднімав питання про брак спорядження та спалах холери у війську. Його вираз «тонка червона лінія» (англ. The Thin Red Line, який Рассел використав при описі атаки британців, одягнених у червоні мундири, під час Балаклавської битви у 1854 р., став знаковим у британській культурі та мистецтві. Згодом Вільям Говард Рассел побував у якості кореспондента на полях багатьох битв, зокрема під час Громадянської війни у США 1861-1865 рр. та Франко-пруської війни 1870 – 1871 рр. [25].

Ще одним військовим репортером на зламі століть був видатний британський політичний та державний діяч Вінстон Черчилль. На його журналістській діяльності хотілося б зупинитися окремо, адже вона може стати яскравим прикладом як успішної журналістської кар'єри, так і самого періоду розвитку журналістики як громадського інституту та основи демократії, загалом, та популярності військової журналістики зокрема. Варто також зазначити, що попри успішну політичну кар'єру, У. Черчилль все життя був професійним літератором та публіцистом – гонорари та відрахування від публікації його статей, публічних лекцій, промов та книг становили значну частину його прибутків [46].

Черчиллю було всього 21 рік, коли він прибув на Кубу, де велися бойові дії між іспанським колоніальним урядом та повстанцями, які воювали за незалежність острова. Свої репортажі він надсилав до «Дейлі Графік», п'ять із них було опубліковано під заголовком «Листи з переднього краю» та підписано ініціалами «ВСЧ». Парадоксально, але будучи нагородженим іспанською нагородою – Червоний хрест, Черчилль писав про події на Кубі досить об'єктивно та визнавав, що кубинців не можливо вибити з просторих територій, бо вони ведуть справжню

партизанську війну, що «може бути виправдане під час війни, але це не ті дії, на яких закладається фундамент держави» і, що Куба має стати «вільною і процвітаючою, зі справедливими законами і патріотичним урядом..» [38, с. 66].

Його репортажі мали успіх, далі журналістикою він непогано заробляв також в ході Малакандської кампанії 1897 р. Кореспонденції молодого Черчилля публікувались в газетах «Дейлі Телеграф» та «Піонер». Під час Суданської кампанії він працював журналістом газети «Морнінг Пост», випустивши по закінченні війни книгу «Річкова війна» (1899 р.) [46].

Це була вже друга його книга про війну, вона містила детальний аналіз подій в Судані та критику британського командування, що викликало незадоволення Військового міністерства, та призвело до заборони для офіцерів щодо суміщення військової служби з роботою журналіста. Отже, У. Черчилль був одним із перших військових журналістів, які служили у війську кадровими офіцерами.

Того ж 1899 р., коли розпочалась друга Англо-бурська війна, У. Черчиллю, який як військовий, вже був у відставці, запропонували стати головним військовим кореспондентом в Південній Африці газети «Морнінг Пост». Цікаво, що за умовами контракту Черчиллю надавалася повна свобода викладу думок та пересування, а 250 фунтів на місяць – це просто фантастична сума (на сьогодні рівняється 15000- 22000 фунтів). Однак, відрядження тривало не довго, бо через декілька тижнів він потрапив у полон, з якого успішно втік. Його оповідання про ці події стали сенсацією і у складні часи війни принесли радість та втіху читачам [див. додаток Додаток Б]. Черчилль став відомим у всій Британії, а його репортажі у «Морнінг пост» читало дуже багато людей. [38, с. 119].

І хоча подальша життєва дорога привела Черчилля у політику, під час Першої світової війни він знову побував в окопах, однак його репортажі змінилися, як змінилася і війна. Якщо раніше Черчилль писав про війну радше як про пригоди, а поведінка воюючих сторін була шляхетною та лицарською, то нова війна з під пера Вінстона це – катастрофа і трагедія, яка змінила світ на гірше і змінила його назавжди. Він писав, що «війна, яка колись була жорстокою та величною, стала жорстокою та мерзенною. Вона повністю зіпсувалася... Тепер, замість малої

кількості гарно навчених професіоналів... ми маємо цілі народи, включно з жінками і дітьми, натравлені один на одний (одного) в брутальному обопільному винищенні, і залишиться лише купка чиновників, з затуманеними очима, які будуть підбивати рахунок м'ясника» [46]. І це вже був новий етап розвитку військової журналістики.

З початком Першої світової війни уряди воюючих держав поставили під заборону діяльність журналістів, особливо на фронтах. Причини таких заборон були дуже простими: з одного боку військове керівництво не довіряло своїм журналістам, вважаючи, що їхня діяльність сіє паніку і сприяє розголосу відомостей, що становлять військову таємницю. З іншого боку, вважали, що журналісти можуть бути ворожими агентами. Британці послабили заборону на роботу кореспондентів аж наприкінці 1915 р. З французького боку діяльність преси обмежувалась до кінця війни. У царській Росії та кайзерівській Німеччині було запроваджено жорстку цензуру на роботу військових кореспондентів. Такий стан справ не дозволяв громадськості отримувати відомості про реальний стан на фронтах, що призвело до бурхливого росту різноманітної пропаганди, яка маніпулювала відомостями у інтересах окремих урядів, політичних течій тощо [58].

Навіть у Сполучених Штатах Конгрес, прийнявши Закон Про шпигунство (1917 р.) та Закон Про заколот (1918), вперше запровадив одні з найсуворіших обмежень свободи слова та преси в історії країни. До прикладу, заборонялася публікація будь-якої інформації, яку можна було б вважати пропозицією надати допомогу ворогу; законодавством заборонялося також військове виробництво або в американські військові операції. Законами було заборонено будь-яку критику дій уряду Сполучених Штатів чи його поведінку, включаючи дії військових, не допускалися навіть зневажливі зауваження щодо прапора, військових символів та значків, військової форми. Ці закони виправдовували цензуру, яка була сприйнята кореспондентами з невдоволенням. І хоча Комітет громадської інформації президента В. Вільсона просив пресу добровільно цензурувати описи, що стосувалися військової політики, пересування військ, портів та гаваней тощо, уряд

пильно стежив за ЗМІ, випускав власні газети, навіть фільми, в тому числі іноземними мовами [53, с. 8-12].

Дещо змінилася ситуація під час громадянської війни в Іспанії 1936-1939 рр., коли велика кількість кореспондентів висвітлювала події з обох сторін більш вільно.

З початком Другої світової війни тоталітарні держави Німеччина, Радянський Союз та Японія підпорядкували пресу, в тому числі і військову журналістику своїм пропагандистським цілям, повідомлення з театру бойових дій мали суто ідеологічний характер. У цей час до пропаганди та висвітлення почали активно залучати кінематограф, воєнні хроніки користувалися особливою популярністю.

Одразу після початку Другої світової війни у багатьох країнах було запроваджено цензуру. До прикладу у Сполучених Штатах у 1942 р. президент Ф. Рузвельт створив спеціальне Управління військової інформації та Управління цензури. Спеціальними прес-кодексами журналістам докладно повідомляли про те, що їм не дозволялося повідомляти у текстовій формі чи за допомогою зображень, в тому числі: пересування, місцезнаходження та ідентифікацію військових частин, кораблів та літаків; про військове постачання та виробництво, навіть про прогнози погоди та місцезнаходження архівів та музеїв [50, с. 344-347]. Держави не тільки диктувала, що можна публікувати, а що не ні, але й сама комунікувала із ЗМІ, вошорюючи необхідну інформацію про хід воєнних дій.

Незважаючи на сувору цензуру, ця війна стала кульмінаційною точкою відносин між ЗМІ та військовими – США, включно з її новинними організаціями та репортерами, були згуртованим та патріотичним суспільством. Кореспонденти носили форму та подорожували з військовими частинами, навіть редактори сприймали цензуру як належне, розуміючи що це була ціна національної безпеки. Були цензори також і для військових, які мали право щодо обмеження випусків новин про бойову діяльність, якщо вважалось, що це несе потенційну шкоду для їх бойової ефективності [58].

Таке розуміння необхідності цензури поступово призвело до встановлення правил професійної етики військових кореспондентів.

Окрім того, в період Другої світової війни військові самі визначали хто може виїздити на поле бою надаючи акредитацію. До прикладу, для роботи та слідування за польовою армією американським кореспондентам потрібна була прес-перепустка від військового міністерства та паспорт від Державного департаменту. На фронті репортери були прикомандировані до «прес-таборів», які були прикріплені до регулярних військових частин та виконували адміністративні, комунікативні функції, проводили інструктажі. Спочатку кореспондент був акредитований, далі розподілений до прес-табору та стежив за діяльністю армії настільки уважно і близько, наскільки це було для нього безпечно. Американські акредитовані кореспонденти носили офіцерську форму, але без знаків розрізнення, хоча дозволявся і цивільний одяг. За словами історика Роберта В. Дезмонда, відвідувачі цих прес-таборів, серед яких часто були видавці газет, приїжджали за спеціальним дозволом, для них розроблявся фіксований маршрут та надавався супровід – офіцер-ескорт [57, р. 276]. Такий підхід став фундаментом для подальшої організації роботи військових журналістів з зонах військових конфліктів.

У цій війні з'явилися й спеціальні «бойові кореспонденти» – добровольці, які до війни були журналістами чи письменниками. Вони йшли на службу рядовими, проходили підготовку та приймали безпосередню участь у воєнних діях, про які потім писали або робили фоторепортажі чи навіть кінозйомку. Всі репортажі, фото чи кіноплівки оброблялися, цензурувались, випускалися та розповсюджувалися відповідними військовими установами [58].

Якщо ранні кінохроніки рідко були зроблені військовими кореспондентами, зазвичай, просто збирали кадри, з різних джерел, часто урядових, а ведучий новин читав дикторський текст, то з появою портативних кінокамер під час Другої світової війни, публіка мала змогу спостерігати справжні хроніки з театру бойових дій.

Отже, початок Першої світової війни став переломним моментом в історії військової журналістики, яка стала чітко пропагандистською. Обидві світові війни

XX ст. остаточно розвіяли ілюзії про гармонію у суспільстві, відкрили та розвинули можливості преси для керування масами.

Як зазначає український вчений С. Кость, пропагандистська діяльність, отримавши доступ до організаційної бази, потужної техніки, досягнень науки, в тому числі соціології та психології, стала важливим напрямком діяльності держав, політичного впливу, чому сприяло створення у багатьох державах спеціальних відомств та установ [63, с. 77].

Ситуація кардинально змінилася в почала виходити з під контроль після війни у В'єтнамі (1959-1975 рр.). Тоді телевізійні мережі усього світу прислали туди своїх кореспондентів та операторів з портативними кіно- та фотокамерами. Їхня кількість просто була не контрольованою, а у погоні за сенсаційними матеріалами, журналісти йшли на ризик і висвітлювали правдиву інформацію із зони бойових дій. Така ситуація виявилася шкідливою для Сполучених Штатів, у яких розпочалися потужні та тривалі антивоєнні протести, викликані жорстокістю війни, яка стала щоденною темою усіх випусків новин. А тому США довелося не тільки переглянути свою інформаційну політику, але й зовнішню політику держави, загалом [56, р. 81-82].

Наступні військові операції США відзначалися тим, що уряд приділяв значну увагу їх інформаційному супроводу. Як до прикладу «Буря в пустелі» (1990 р. – Ірак), коли представник Білого дому Арі Фішер проводив щоденні брифінги для преси. При цьому акредитовані журналісти провідних ЗМІ були присутні на безпосередньо в бойових частинах та на передовій, з дотриманням можливих заходів безпеки. Хоча як у В'єтнамі, так і під час інших воєнних конфліктів та громадянських воєн: в Іраку (2003 р.), Лівії (2003 р.) та Сирії (2013 р. – по даний час) загинуло чимало репортерів. Так у 2003 р. загинув Т. Процюк – український журналіст, який потрапив під обстріл у Багдаді (Ірак). Професія військового кореспондента стала ще більше небезпечною [11].

Отже, у XXI ст. сторони конфліктів знову намагаються використовувати ЗМІ у своїх політичних інтересах. Вони стають як засобом пропаганди, так і піару військового та цивільного керівництва конкретної із сторін війни.

З іншого боку, неупереджене висвітлення в новинах дає можливість передавати інформацію безпосередньо від учасників, отримувати інколи цілком протилежні коментарі, аналізувати та самостійно робити висновки. Цьому сприяє швидкий та постійний прогрес технологій, що дає можливість висвітлювати хід подій через супутникові канали зв'язку у прямому ефірі. При цьому доступ до цілодобових каналів новин, соціальних мереж спричинив підвищений попит на матеріали військового характеру для заповнення новин у форматі «24/7».

Така швидкість подачі створює відчуття близькості глядача (читача, слухача) до подій, героїчного подвигу військових, болісних проблем жертв конфліктів. Що своєю чергою спричиняє швидку зворотню реакцію людей по всьому світу – відгук громадськості, яка організовується та починає впливати на уряди країн, з метою як надання допомоги постраждалим, так і регулювання та припинення воєнних дій. Яскравою ілюстрацією таких процесів стали події російсько-української війни, про що ми поговоримо у наступному розділі цієї роботи.

1.2. Загальні ризики та юридичні аспекти професійної діяльності журналістів у зоні воєнного конфлікту

На підставі соціологічних опитувань та статистичних даних регулярно визначаються рейтинг найнебезпечніших професій у світі, до десятки яких входять і військові журналісти, поступаючись лише пілотам, пожежникам, військовим, шахтарям та будівельникам [25]. Оскільки кількість репортерів, які протягом двох останніх десятиліть (2003-2022) ризикували життям в районах збройних зіткнень, збільшилася, як і кількість та інтенсивність самих конфліктів, організація «Репортери без кордонів» опублікувала статистичні дані стосовно кількості жертв серед журналістів.

Загалом, було вбито 1668 журналістів, в середньому при виконанні своїх професійних обов'язків щороку гинуло 80 осіб. А якщо відлік почати з 2000 р., то загальна кількість жертв досягне 1787 журналістів. Як зазначає організація, з 686 вбивств з 2014 р. 335 сталися у зонах бойових дій, включаючи Сирію, Афганістан

та Ємен. П'ять років із найбільшою кількістю смертей були з 2012 по 2016 рр.: у 2012 р. загинули 94 людини, у 2013 р. – 92, у 2014 р. – 64, у 2015 р. – 52, у 2016 р. – 53 людини. З вторгненням російських окупантів на Україну у 2022 р. ситуація погіршилася, наша країна зайняла друге місце після Росії за кількістю убитих протягом останніх 20 років журналістів [30].

А. Родеріка з Веллінгтонського університету Вікторії аналізуючи проблеми безкарності щодо журналістів та недотримання міжнародного гуманітарного права, посилається на коментатора Вільяма Орма зазначає, що є страх бути захопленим та ув'язненим, справжній для журналістів, які працюють в Іраку, Чечні або на Афганському нагір'ї. Вся справа в тому, що потенційні викрадачі можуть не знати про навіть основи міжнародного гуманітарного права. Для нього перебування в заручниках партизанськими силами чи ренегатським режимом ізгою є якісно іншим і зазвичай більш страшний досвід, ніж перебування в полоні країн Осі чи Союзників війни 1940-х рр. [56, р. 86].

Найновішим прикладом недотримання прав журналістів стало затримання російською ФСБ американського репортера англomовного міжнародного видання «Волл-стріт джорнел» (WSJ) – Евана Гершковича, який перебував на території росії висвітлював діяльність російської найманої військової організації «Вагнер». Його безпідставно звинуватили у шпигунстві, за що у РФ передбачено до 20 років ув'язнення [29].

Наведені приклади свідчать про підвищені ризики професійної діяльності журналістів не тільки у зоні воєнного конфлікту, але у разі його висвітлення, загалом. Прикметно, що ще наприкінці XIX ст. людство дійшло висновку, що війни є загальним лихом, а ефективність права війни є незначною у порівнянні із жорстокістю та шкодою, що завдається війнами. Гуманітарні ідеї поступово проникали у свідомість не тільки громадян, а й політиків.

За таких умов почало розвиватися так зване, гуманітарне право, яким, зокрема, встановлювалися та закріплювалися звичаєві норми та норми «цивілізованої» війни. Джерелом гуманітарного права є, зокрема, міжнародні конвенції про захист прав людини в період збройних конфліктів. До них належать окремі положення

Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр. «Про закони і звичаї війни», а також Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни і додаткові Протоколи до них, прийняті в 1977 р. Окрім того, Статутом ООН (1945 р.) війну було поставлено поза законом, а правомірність застосування збройних сил було обмежено необхідністю самооборони [43, с. 245].

Згідно із нормами міжнародного гуманітарного права, офіційних документів, наукових праць та публіцистичної літератури термін «воєнний конфлікт» – це досить широке поняття: від гострої форми збройного зіткнення сторін для розв’язання спорів та протиріч в процесі соціальної взаємодії, а фактично війни, до збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну [36, с. 14].

Для військової журналістики норми міжнародного гуманітарного права та встановлені закони щодо ведення війни важливі тим, що визначають статус військового кореспондента, його права, обов’язки та захист. Зокрема, відповідно до Додаткового протоколу від 08.06.1977 р. до Женевських конвенцій від 1949 р., який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, міжнародними збройними конфліктами також вважаються національно-визвольні війни та війни за самовизначення. При цьому, для визнання факту міжнародного збройного конфлікту не є обов’язковим проголошення стану війни його сторонами, або визнання усіма сторонами конфлікту стану війни. Також не мають значення кількість жертв цього конфлікту чи його тривалість. А тому дотримуватись норм міжнародного гуманітарного права повинні всі сторони міжнародного збройного конфлікту. Що нажаль, не виконується воюючими сторонами, про що свідчать численні жертви серед мирного населення, часто гинуть і журналісти [32].

Для нас важливо, що за міжнародним гуманітарним правом журналісти належать до «некомбатантів» – осіб, що входять до складу збройних сил учасників міжнародного збройного конфлікту, але безпосередньо не беруть участі у бойових діях. Некомбатант має право на власну зброю для самооборони. При цьому, її застосування не вважається безпосередньою участю у збройному конфлікті. Міжнародним правом забороняється напад на некомбатантів чи застосування до

них насильства. Але, якщо некомбатант починає брати безпосередню участь в бойових діях, тоді він позбавляється захисту на цей час [40, с. 102].

У разі захоплення в полон, військові кореспонденти мають права військовополонених, за умови, що вони мають при собі посвідчення від військового керівництва тієї армії, яку вони супроводжували, відповідної акредитації [31-33].

Однак, на війні журналісти можуть мати два статуси. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (1977 р.), надає журналістам право не бути прикріпленим до регулярної армії. Тоді кореспондент вважається мирною особою в зоні бойових дій, яка має деякі додаткові права. До прикладу, військові можуть заарештувати журналіста з таким статусом лише у випадку «явної загрози безпеці». Однак, за таких обставин кореспонденту не надається статус військовополоненого, хоча він і в цьому випадку користується широким набором прав, зокрема, правом не відповідати на допиті. При цьому його записи, фото- і відеоматеріали можуть бути конфіскованими. І на завершення, у статусі мирної особи кореспондент підпадає під дію законів мирного часу – може бути висланим з країни, якщо у нього немає відповідної візи [32].

Отже, відповідно до міжнародного гуманітарного права, журналісти, які працюють у зоні воєнного конфлікту мають право обирати у якому статусі вони там перебуватимуть. По-перше, вони можуть акредитуватися при одній з воюючих армій та вважатися військовими кореспондентами. Однак, у такому статусі репортери наражаються на ризик, бо можуть стати мішенню для іншої воюючої сторони, що є негативною обставиною. Позитивним є те, що у разі полону, матимуть статус військовополоненого.

По-друге, журналісти можуть висвітлювати події конфлікту у статусі цивільного кореспондента. Позитив полягає у тому, що їх не мають права атакувати солдати жодної зі сторін. Негатив – таким репортерам у випадку ув'язнення не надається статус військовополоненого, то ж їх можуть засудити за шпигунство.

В обох випадках негативною обставиною є те, що багато воюючих сторін у світі або не визнавало правил ведення війни або не дотримувалося норм міжнародного права. Сучасна російсько-українська війна не є винятком.

Варто зазначити, що на сьогодні у зв'язку із поширенням інформації через соціальні мережі чимало людей ведуть репортажі про події війни, в тому числі, із зони бойових дій так би мовити «приватно». Що стосується таких осіб, що не пов'язані контрактом чи трудовими відносинами з редакціями ЗМІ – працюють як приватні особи (фрілансери) то, міжнародне гуманітарне право такий вид журналістики не згадує. При цьому не існує міжнародної правової заборони таким журналістам займатися професійною діяльністю в зоні збройного конфлікту. Припускаємо, що за родом своєї діяльності, такі особи підпадають під загальний захист цивільного населення [62, с. 68]. А ворогуючими сторонами такий фрілансер ймовірно вважатиметься шпигуном.

Як вже зазначалося, багато журналістів гине та отримує поранення, виконуючи свої професійні обов'язки. До прикладу, у звіті «Рік війни проти свободи преси в цифрах», що опублікувала у лютому 2023 р. на своєму сайті міжнародна організація «Репортери без кордонів», йдеться про те, що з початку повномасштабної війни в Україні «Репортери» зареєстрували понад 50 випадків, у яких працівники ЗМІ потрапили під артилерійські обстріли чи під кулі, при цьому саме і репортери були цілями: «Багато з них ризикували життям, щоб задокументувати те, що сталося: вони повідомляли з районів інтенсивної боротьби, і деякі були цілями російських військ» [28]. Для зменшення професійних ризиків для журналістів розроблено чимало рекомендацій та правил, дотримання яких може зберегти їм життя у зоні збройного конфлікту [62, с. 73].

Отже ми бачимо, що професія журналіста в умовах бойових дій має конкретне юридичне врегулювання, але на практиці, воно не є дієве. Для більшості терористів та недемократичних країн у світі будь-яка міжнародна конвенція чи угода не є для них дійсним. Вбивства журналістів в полоні, в ході бойових дій чи їх арешти без вагомих причин як це недавно сталось в РФ доказує – з кожним роком ця професія стає все небезпечнішою для життя та здоров'я військкорів.

1.3. Початок та розвиток української військової журналістики

В умовах ведення російськими окупантами загарбницької війни в Україні військова журналістика стоїть на чолі системи функціональних ЗМІ. А це свідчить про її актуальність і як особливого жанру журналістики, і як важливого комунікативного компоненту у суспільстві, в державі та на міжнародній арені.

Українська військова журналістика як і журналістика, загалом, пройшла такі ж етапи свого створення та розвитку як і світова військова журналістика, про що описано у першому підрозділі цієї роботи. В основу періодизації військової журналістики та військової преси окремими авторами покладено ідею української державності, оскільки вона має всеохоплюючий, загальний та універсальний характер у всіх аспектах життя українського народу. А тому українську військову журналістику та пресу розглядають у такі періоди: початку ХХ століття (1900-1914 рр.), Першої світової війни (1914-1918 рр.), часи українських визвольних змагань (1918-1920 рр.), міжвоєнний (1920-1993 рр.), Другої світової війни (1939-1945), повоєнний період (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.), другої половини ХХ ст. (початок 50-х років – 1991 р.), української незалежності (з 1991 р. і до наших днів.) [45, с. 200].

Вважаємо, що з початку військових дій на Сході України та в Криму (2014 р.) слід виділити окремий період розвитку української військової журналістики. Для становлення української військової журналістики базовими були українські джерела усної народної творчості – народні пісні, думи, та документальні джерела – літописи, повісті, збірки [39, с. 92].

Особливістю та унікальністю української військової журналістики є те, що вона ґрунтувалася на національно-патріотичній пресі та на традиціях, що закладені діячами українського національно-визвольного руху. До прикладу, журнал «Новінада» – зразок істотно нового етапу, вищого рівня розвитку в історії української журналістики [55, с. 39], а саме – воєнної преси, що став результатом діяльності Українських Січових Стрільців.

Стрілецьких видань, на думку істориків, було кілька: «Самохотник», «Самопал», «Бомба», «Усус», «Вістник Пресової квартири УСС». У роки Першої світової війни та створення перших незалежних та самостійних українських держав – ЗУНР та УНР, військова журналістика набуває чіткої ієрархічної побудови та професійності, що представлені такими компонентами: центральна преса, преса фронтова, корпусна, дивізійна. Газети були друкованими виданнями військових рад, як до прикладу: «Козацька думка» (м. Бердичів 1917-1918 рр.) [64, с. 123].

У період діяльності Центральної Ради виділяється якісно новий, вищий рівень роботи української військової журналістики, що характеризується послідовністю у розробленні проблем та всебічного підходу до їх висвітлення та вирішення. У грудні 1918 р. Інформаційне бюро армії УНР почало видавати газету «Ставка» [64, с. 129].

Українська Галицька Армія в 1918-1920 рр. мала свої видання: «Стрілець». «Вістник Державного секретаріату військових справ», «Стрілецький шлях», «Полева газета», «Український козак». Водночас, не слід забувати, що в неї були «Червоний стрілець» і «Червоний У.С.С.». Вони були видані у кількох номерах для поширення серед тих бійців та офіцерів УГА, які перейшли на бік більшовиків в 1920 р. Зокрема, окрім пропаганди, там публікувались і військові інтерв'ю [48,140].

Український дослідник С. Кость, описуючи етапи розвитку української військової журналістики також звертається до національно-визвольної боротьби, починаючи з молодіжних організацій: «Сокіл», «Січ», «Пласт», зазначаючи, що аудиторією для цієї преси були члени цих же патріотично налаштованих організацій. У період першої світової війни автор відзначає видавничу діяльність «Союзу визволення України», однойменний щотижневий вісник якого був не тільки чи не єдиним виданням у цей період. На його сторінках публікувалися не тільки матеріали що стосувалися державотворення та визволення України, але й обговорювалася політична та воєнна ситуація, проводилася агітація серед військових та військовополонених. Тижневик виходив у Відні під редакцією О. Бачинського [64, с. 33-55].

Ще як один цікавий та унікальний зразок української військової преси С. Кость визначає «таборову пресу», яка виникла у таборах для військовополонених часів першої світової війни, що були розташовані на території Німеччини й Австро-Угорщини. Завдяки «Союзу визволення України» було створено де-кілька таборів для військовополонених, де були лише українці-полонені «там же з часом почали виходити і газети: у Фрайштадті – «Розвага», у Вецлярі – «Просвітний листок» і «Громадська думка», у Раштаті – «Розсвіт», у Зальцведелі – «Вільне Слово»». Аналогічно С. Кость виділяє табірну пресу другої половини 1940-х років [63, с. 98].

Про існування української військової журналістики в умовах ідеологічного тиску та домінування політики СРСР, на нашу думку, не має сенсу говорити. Як зазначає у своїх роботах С. Кость найголовнішим аргументом у цій дискусії є те, «що армія колишнього СРСР була, по суті, російською армією, яка окупувала Україну. Преса такої армії за жодних умов не могла бути українською [64, с. 23].

Слід зазначити, що українська військова преса тривалий час існувала в еміграції, за кордоном. Варто згадати такі видання: тижневик українського козацтва газета «Син України» (1920 р. – Українська військова місія у Варшаві), журнал «Український козак» (1923 р. – Мюнхен), журнал «Військова справа» (1927 р., Париж – товариство колишніх вояків УНР у Франції), журнал «Літопис Червоної калини (1928-1939 рр. – Канада), журнал «Стрілецькі вісті» (1930 р. – українська стрілецька громада у Канаді), періодичний журнал «Вояк» (1935 р. – товариство колишніх вояків у Бельгії). Ці видання мали чимало читачів з числа колишніх українських військових, мали військово-теоретичне та патріотичне спрямування, там публікувалися, зокрема, і статті на військову тематику, спогади, листи та звернення до співвітчизників [63, с. 47].

У структурі військової преси міжвоєнної доби найпочесніше місце посідає воєнно-науковий журнал «Табір», який з 1923 р. до 1939 р. у Парижі як «орган молоді Української Армії». До речі, у світ вийшло аж тридцять сім його випусків, починаючи з Каліського табору для інтернованих Армії УПА [64, с. 198].

Військова журналістика міжвоєнної доби зробила багато для усвідомлення українцями головної ідеї державності та необхідності збройної боротьби за

незалежну Україну. Військова преса про яку описано в цьому розділі відображала ідеї та настрої не лише частини еміграції, але й допомогла нашим військовим зберегти професіоналізм та досвід, збагатити їх новими досягненнями військової науки. Що дало можливість для подальшої діяльності УПА.

Преса українського збройного підпілля (ОУН- УПА) має надзвичайну історію, адже повстанці мали свої друкарні, які видавали навіть кольорові газети та журнали, працювали радіостанції. До прикладу «Вільна Україна», яку очолював Я. Старух, діяла з осені 1943 до весни 1945 рр. у районі м. Сколе, Львівської області. Трансляції велися англійською, французькою, російською та українською мовами та інформували про боротьбу повстанців із загарбниками [44].

Серед багатьох друкованих видань можна виділити: журнал «Повстанець», який виходив в Галичині як орган Головного військового штабу УПА (1944-1946 р.р.); журнал «Шлях Перемоги» видавала Четверта воєнна округа «Говерла»; видання УПА «Щоденні вісті», журнал з кольоровим друком, журнал «Стрілецькі вісті» (1944–1945 рр.) [41, с. 251].

Команда Станіславського тактичного відтинку УПА «Чорний ліс» однойменний журнал (1947–1950 рр.). Це видання є прикладом того, як журналісти стали хроністами, бо основним завданням було висвітлення бойових операцій, армійського побуту та героїчного супротиву українських вояків. Більшість видань ОУН мали інформаційний, виховний, патріотичний та ідеологічний характер [64, с. 242-243].

У своїх працях С. Кость зазначає, що публіцистика ООУН-УПА була військовою не лише за тематикою, але й за своїм характером та умовами її діяльності. Чимало видатних журналістів підпілля залишаються досі невідомими, що абсолютно не применшує їхнього вкладу у визвольну боротьбу та збереження історичної інформації для наступних поколінь. Вони самі були вояками, воювали зі зброєю в руках, гинули у боях, вмирили як у нацистських та як і більшовицьких в'язницях, «писали не лише чорнилом, а й своєю кров'ю» [64, с. 234].

Українська діаспора після війни змогла зберегти військові традиції та видавати свою військову пресу. Однією з найбільших і найстарших організацій був Союз

українських комбатантів, заснований у листопаді 1945 р., який з 1947 р. видавав свій журнал – «Український комбатант». У 1946 р. почав виходити журнал військово-патріотичної думки «До зброї», який у 1950 р. став органом Місії УПА при Закордонному представництві УГВР. Вояки Дивізії «Галичина» у Мюнхені у 1950 р. утворили Братство колишніх вояків Першої Української Дивізії Української Національної Армії, яке збірник «Броди» і «Вісті Братства колишніх вояків I Української Дивізії Української Національної Армії» (1949-1965 р.р.). Навіть у далекій Австралії виходило кілька українських військових видань: «Легіонер – орган Легіону імені Симона Петлюри (1987–1992 рр.), журнал «Козацький клич» - видання Українського вільного козацтва (1970–1974 рр.), «Бюлетень» - Краєвої управи 1-ї УД УНА [61, с. 150].

Значною та розгалуженою була військова преса в Канаді: Союз бувших українських вояків видавав «Бюлетень» (1959-1964 рр., м. Торонто), що став своєрідним літописом українських визвольних змагань та боротьби за державність, трибуною для колишніх українських вояків. Ще одне військове видання – це «Інформатор Української стрілецької громади в Канаді» (1955–1963 рр. Вінніпег, Торонто). Бюлетень Братства карпатських січовиків «Карпатська січ» з 1950 р. почав виходити в Торонто [37, с. 359-360].

У Великій Британії у післявоєнний час було декілька комбатантських організацій, серед них найбільшим було Об'єднання колишніх вояків українців у Великій Британії, яке з січня 1955 р. і аж до 1997 р. видавало журнал «Сурмач». Розглянемо його як яскравий приклад розвитку військової журналістики в еміграції. У цьому виданні писали, зокрема, про українських січових стрільців і про Армію УНР, і про Дивізію «Галичина», і про УПА. Авторами журналу були генерал М. Крат, полковник Є. Рен, відомі публіцисти Ю. Тис-Крохмалюк, Ф. Кордуба, політичні та громадські діячі, професійна редколегія, яка не допускала політичної та міжпартійної гризні. На сторінках журналу також висвітлювали новітню стратегію і тактику, розповідали про воєнну доктрину Радянського Союзу, який ніс усьому світові чергову загрозу та про його союзника – Китай, про проблеми застосування ядерної зброї, новітнього озброєння. В 1960-х рр. публікації стають

ґрунтовнішими з огляду на проблематику та на аргументованість, з'являються нові рубрики: «Військова хроніка», «Військові видання». Редакція та автори «Сурмача» намагалися не відстати від новітньої світової військової думки. Після здобуття Україною незалежності, в журналі почали друкувати сучасних українських авторів та продовжували розповідати історію українського війська [64, с. 298-299].

Український дослідник С. Горєвалов вважає, що українська журналістика, загалом, та військова, зокрема, на рубежі ХХ та ХХІ століть відіграла вагому та важливу роль у розбудові української державності та розвитку Збройних Сил України. На його думку, формування системи військових засобів масової комунікації, як і української журналістики, розпочалося із здобуттям нашою державою незалежності, адже поряд із створенням Збройних сил України важливо було негайно розпочати формування системи військової журналістики. Саме тому вже у жовтні 1991 р. депутати Верховної Ради України першими отримали примірники газети «Народна армія», редакції якої справедливо було надано статус Центрального друкованого органу Міністерства оборони України (Постанова ВРУ від 11 жовтня 1991 р.). Важливо зазначити, що 13 січня 1992 р. весь особовий склад редакції «Народної армії» склав на вірність українському народові Військову присягу. З цього часу почалося формування системи інформаційного забезпечення життєдіяльності нашого війська [41, с. 251].

Україна почала видавати свої спеціалізовані друковані газети та журнали, формуючи власний медіапростір для військових та широкого кола громадськості. До прикладу, у газета «Флот України» почала виходити з 1992 р. та мала міжнародне визнання. У 1994 р. було започатковано науково-теоретичне та практичне видання «Наука і оборона». Популярною також і серед іноземних спеціалістів була газета «Крила України» (з 1999 р.) – друковане видання Міністерства оборони України. Далі були створені: журнал «Військо України», центральна телерадіостудія Міністерства оборони України; газета «Вартові неба» та телерадіостудія Військово-Морських Сил України «Бриз» [11].

Для забезпечення широкої географії надходження інформації, її оперативності та якості працюють численні власні кореспонденти – співробітники редакцій. Як у

мирний так і у військовий час засоби-масової комунікації Збройних Сил України працюють з метою донесення достовірної та оперативної інформації, ведуть роз'яснювальну роботу щодо законодавчих нормативних актів, зміцнюють зв'язок армії з громадськістю, піднімають престиж військової служби [43, с. 244].

Основними принципами, яким керуються у своїй діяльності військові журналісти є: гуманізм, патріотизм і національні гордість, демократизм, достовірність та точність викладу інформації, оперативність доведення інформації, актуальність, неупередженість та аргументованість, збалансованість, коректність формулювань. Військові ЗМІ характеризуються українськими дослідниками як багатофункціональні канали для збору, аналізу та передачі інформації, які пов'язані між собою та розраховані на забезпечення широкого кола читачів, радіослухачів, телеглядачів інформацією, та створюють умови для осмислення такої інформації та на її основі – практичних дій [40, с. 102].

Слід зауважити, що в 1990-х рр. військову журналістику в Україні активно розвивали не лише самі українці, а й діячі грузинського походження. Такими до прикладу є життєвий шлях Георгія Гонгадзе (1969-2000) та Вахтанга Кіпіані (1971 р.н.), які є вихідцями з Тбілісі. В них обох є багато спільного по долі і кар'єрі, але життя в обох склалось по різному. Якщо говорити про Г. Гонгадзе, то в цього українця грузинського походження успіх розпочався лише з початку української незалежності. В юні роки, Гія Гонгадзе був студентом ЛНУ ім. Івана Франка на факультеті іноземних мов, а в 1987-1989 рр. ще встиг взяти участь як солдат строкової служби в Афганській інтервенції СРСР. З повернення радянського контингенту на Батьківщину, Гонгадзе продовжив навчання у львівському виші і в 1992-1993 рр. був українським військовим журналістом під час бойових дій в Абхазії (на заході Грузії). Так він був і учасником конфлікту із тих причин, що до розбудови грузинської державності активної долучився і його батько [22].

Після повернення з Грузії, Гонгадзе з військової журналісти перейшов радше на суспільно-політичну: він уважно слідкує за подіями в роки Кримської кризи, поділу ЧФ між рф і Україною в 1992-1997 рр. та стає активним опонентом Л.

Кучми. Остання ситуація і стане для нього роковою, адже у вересні 2000 р. він загине від рук силовиків за наказом міністра МВС Ю. Кравченка [22].

Прикметно, що перед смертю Г. Гонгадзе встиг заснувати весною 2000 р. одне із перших інтернет-видань в Україні «Українська правда». В наші часи, це одне із найавторитетніших журналістських інформагенств не лише в нашій державі, а й у світі. Щодо В. Кіпіані, то у колишнього вчителя історії біографія склалась наступним чином. В 1992 р. він був головним редактором в газеті УРП «На сторожі» в Миколаєві. З 1993 по 1995 рр. працював викладачем в гімназії. З 1994 р. і по наш час працює виключно журналістом на професійній основі. В 1996-1997 рр. в ході строкової служби був співробітником у Центральній телерадіостудії Міноборони України. З 2010 р. є головним редактором Історичної Правди, а з 2022 р. – воює в складі ЗСУ та є одним із найвідоміших військових журналістів [6].

Таким чином, у історії військової журналістики як професії є дуже багата і насичена історія. Якщо на професійну основу вона вийшла в роки Кримської війни в Україні, то українці стали професійними журналістами в лавах Австро-Угорської армії лише в роки Першої світової війни. Ця професія є в постійному русі і змінах у висвітленні нових в сенсі формату, охоплення аудиторії, пріоритетності, кількості та оперативності. В умовах військових дій висвітлення об'єктивної, правдивої і головне – миттєвої інформації, інколи грає більшу роль, ніж це очікується.

Розділ 2. Розвиток військової журналістики в Україні в 2014-2023 рр.

2.1. Військова журналістика в роки гібридної війни (2014-2021)

У сучасному медіа просторі України не можливо не побачити кадри з військових дій. З 20 лютого 2014 р. в нашій державі триває війна з росією, яка 24 лютого 2022 р. переросла з гібридної у повномасштабну. Запити в українському суспільстві щодо об'єктивної, правдивої, безцензурної та якісно поданої для аудиторії інформації дедалі зростають. Водночас зазначимо, що важливим реагуванням на сучасні тенденції щодо розвитку преси стало створення Інтернет-версій друкованих ЗМІ. З початком російсько-української війни, військова журналістика в Україні зазнала потужних змін, стала ще якіснішою, оперативнішою, ще ближчою як до військових так і до цивільного населення. Військові кореспонденти та й загалом, усі, хто інформує нас та весь світ про хід війни та величний подвиг українського народу стали символом, своєрідним стандартом професійної якості.

Під час Революції Гідності та агресії росії в Криму і на Донбасі в 2014 р., якісне висвітлення бойових зіткнень стає не лише справою честі, а й конкурентно спроможним ремеслом. Цікаво, що саме через один пост у Facebook у листопаді 2013 р., де відомий на той час журналіст Мустафа Наєм закликав людей вийти на Майдан, революція стала можливою як така. Пост у даній соцмережі з'явився після жорсткого побиття студентів київським Беркутом – в певній мірі майже придушенню беззбройного виступу проти влади [16].

Звичайно, що у вирі подій на Майдані не можна сказати, що його розпочав журналіст афганського походження. З іншого боку, його заклик до боротьби у ті дні в очах громадянського суспільства все ж таки мав свою вагу. По-перше, в 2013 р. попри авторитарний характер тогочасної влади, саме суспільство зберегло у собі низку рис демократії. По-друге, через утиски преси в той час, суспільство реагувало на будь-які виклики від незалежних ЗМІ, які могли зіграти на користь реформ. По-третє, зростання ролі соцмереж було відчутним – телевізор почали замінювати ноутбуком та смартфоном, чого не скажеш про державу-агресора.

В розпал подій довкола анексії Криму в березні 2014 р. було доведено, що соціальні медіа та нові види ЗМІ почали замінити телебачення, друковані видання і радіо. Враховуючи дані обставини, традиційні медіа поступово почали переходити на нові для себе майданчики. Одним із таких став YouTube – найпопулярніший відеохостинг в світі, де завести блог може будь-хто. Правда не кожному щастить актуалізувати проблему, налагодити якісний контент та набрати відповідну аудиторію. Але це не було проблемою для тих, хто уже з початку існування даної платформи вів ті чи інші блоги або офіційні сторінки [9].

В сенсі військової журналістики, найкраще для даної справи були підготовлені журналісти ТСН, 5-го каналу, Радіо Свободи, Інтеру, телеканалу Україна, локальні телестудії і звичайно ж – кореспонденти Міноборони. Одним із тих, хто особисто фільмував та під загрозою власному життю готував матеріали для майбутнього документального фільму був військкор Віктор Гром. Проходячи службу в ЗСУ в Криму в 2010-2014 рр. він з лютого 2014 р. і до кінця березня того ж року перебував на базі в с. Перевальне, де стояла 36-та бригада берегової оборони ВМСУ. На основі подій, які фільмував та особисто бачив Гром, в 2019 р. ним було презентовано документальну стрічку «Крим. Оточені зрадою». Вона не тільки є однією із кращих про події в АРК в 2014 р., а й демонструє яким чином і за яких умов мусили діяти українські військкори під дулом ворога [15].

В ході анексії для преси з боку росіян робилась низка провокацій і дій, котрі могли закінчуватись непередбачено. Ними фіксувались злочини, які доказували факт наглої та жорсткої російської агресії в Криму – першому регіоні, котрий росія атакувала в розпал та по закінченню Майдану. Так через дії т.зв. «самооборони Криму» та військових рф постраждали такі журналісти як А. Цаплійко, К. Онісенко з Греції, О. Пашаєв, С. Юрченко, а з боку донських козаків були погрози в бік кореспондента Андрія Дубчака. Антоніні Маровді доводилось знімати ворожу техніку та вояк на аматорську камеру. Співробітнику Радіо Свобода Левко Стеку надягли на голову мішок та вивезли за межі міста. Американського журналіста Саймона Островського позбавили його знімальної техніки, а для родини журналістика Володимира Притули настала небезпека [19].

З початком бойових дій на території Луганської і Донецької областей у квітні 2014 р. для українських і іноземних журналістів настали нові виклики. З одного боку, цілодобові спостереження, репортажі, опитування очевидців, інтерв'ю як індивідуального, так і групового характеру і т.д. Все це транслювалось 24 на 7 кожним із українських національних каналів. Разом з тим, активно працювала ворожа пропаганда і в першу чергу – з боку 1-го каналу. Військові та цивільні журналісти не завжди дотримувались правил безпеки, що не могло не відобразитись на довірі до їхніх дій з боку ЗСУ та силових структур. Разом з тим, тодішній заступник міністра МВС А. Геращенко в липні 2014 р. заявляв, що громадяни отримують інформацію з АТО в не зовсім достатній кількості. За таких обставин, оперативність поданої інформації, її об'єми і що головне – протистояння за душі і свідомість людей і досі є однією із найважчих складових у гібридній (2014-2021) та повномасштабній (24.02.2022 – н.ч.) війнах [27].

Тому і не дивно, що одна із ситуацій, яка мала місце в АТО весною 2014 р. стала активним об'єктом для спекуляцій справа довкола загибелі італійського журналіста А. Рокеллі і його колеги з рф Миронова. Це сталося 24 травня 2014 р. на ділянці фронту, яку контролювали сепаратисти. Зрозуміла річ, що загибель італійця і росіянина було перекинуто на українських бійців, які ніби то вели в той день обстріл ворожих позицій. Активно цю тезу просував кореспондент В. Рогелон, котрому пощастило вижити під час мінометного обстрілу того дня. В Україні тоді побутувала версія, що французького військкора могли підкупити співробітники ФСБ заради спотворення істини на користь рф. Ця історія не втихала аж до 2019 р. – тоді було засуджено на 24 роки бійця НГУ, сержанта В. Марківа. За версією слідства, яке оперувало на початках виключно російською доказовою базою, саме він і був відповідальним за загибель вищезгаданих журналістів в травні 2014 р. Після особисто втручання у справу міністра МВС України Авакова та проведення додаткового розслідування, в 2021 р. суд відпустив з тюрми нашого бійця за відсутністю доказів проти нього. Після відпущення Марківа з в'язниці, він як герой повернувся на Батьківщину і продовжує свою службу в рядах Національної гвардії України. В грудні 2020 р. був нагороджений орденом «За мужність» III ст. [23].

Цікаво, що під переслідування свого часу потрапила і капітан ЗСУ, нардеп 8-го скликання ВРУ Надія Савченко. Колишня журналістка, в 2014 р. вона воювала в АТО як вертольотчиця та під час одного з бойових завдань 17 червня 2014 р. вона потрапила в полон після збиття її гвинтокрила на підконтрольній бойовикам території. В той день загинули два співробітники ВДТРК А. Волошин та І. Корнелюк на одному із ворожих блокпостів. Те, що вони загинули в ході мінометного обстрілу росіян не хвилювало – їм було потрібно мати пісудну для гучного процесу. Будучи осуджена в березні 2016 р. в Москві, з часом була обміняна на двох російських військових. Повернувшись в Україну, була доволі одіозною як політик, а після 2019 р. намагалась спробувати себе в журналістиці. Зокрема, працюючи на каналі КРТ, в 2020 р. взяла інтерв'ю у Д. Гордона. За свою діяльність як військова була відзначена орденом «За мужність» III ст. (2014) та званням Героя України в 2015 р. [13].

Після завершення гарячої фази конфлікту влітку 2014 р. із поступовим його переходом до гібридної війни, з вересня того ж року в зоні бойових дій почали гинути і українські журналісти. Першою жертвою із українських військкорів у зоні АТО став Олег Задоянчук – колишній випусковий редактор 5-го каналу і ТСН. Будучи призваним по мобілізації у 12-й батальйон тероборони 29 серпня 2014 р., уже 4 вересня (тобто через кілька днів), він загинув під артобстрілом. Очільник фотоагенства LUFA Віктор Гурняк, який співпрацював з такими закордонними виданнями Insider і Reuters, а також з українським УНІАН 19 жовтня 2014 р. в зоні АТО. Після його смерті, кращі фотороботи митця були презентовані в Києві, Варшаві, Берліні, в Естонії та США. Смертю хоробрих 28 січня 2015 р. біля Донецького аеропорту загинув військкор Олександр Черніков з Дніпропетровська (нині Дніпра). Кожного із них указом П. Порошенка в 2015 р. було нагороджено «За мужність» III ст. [11].

Згаданий у вступній частині нашої роботи капітан-лейтенант (посмертно – капітан 3-го рангу) Дмитро Лабуткін, співробітник ТРК «Бриз» Міноборони, який загинув 16 лютого 2015 р. і також був відзначений вищезгаданим орденом. Але саме його смерть стала святом для професійних військкорів [18].

Слід зауважити, що відстоюючи проблему окупованих територій, на міжнародному рівні для роботи в Києві і на окупованих територіях були утворені такі проєкти Радіо Свобода як «Крим. Реалії» (березень 2014 р.) та «Донбас. Реалії» (липень 2014 р.). На перших порах, ці проєкти працювали на локальних площадках на півдні і сході. Розуміючи важливість даних медіа-ресурсів для українського інформаційного простору, американський уряд збільшив фінансування даних проєктів. Щодо «Крим. Реалії», то його особливістю є не лише спостереження за незаконною мілітаризацією РФ ТОТ АРК, а й висвітлення будь-якої правдивої інформації щодо суспільно-політичного життя в анексованому Криму. Проєкт виходить як українською, так і російською та кримсько-татарською мовами [21].

Щодо «Донбас Реалії» слід зазначити, що на початках, проєкт був присутнім на «Еспресо TV» та на 112-му каналі. З травня 2017 р. випуски проєкту виходять на міжнародному російськомовному каналі «Настоящее время». З жовтня 2018 р. – як і кримський проєкт, має свою площадку для трансляції випусків про Донбас надав канал ICTV. «Донбас. Реалії» як проєкт мав точки для проведення трансляцій в реальному часі у понад 15 містах Донецької і Луганської областей, котрі були підконтрольні Україні до 23.02.2022 р. Як професійні військкори, співробітники проєкту не тільки виїжджають на точки дислокації наших сил, а й певний час брали інтерв'ю у жителів окупованих міст Донбасу до початку повномасштабної війни. В рамках кращих матеріалів цього проєкту, слід виділити документальні стрічки «Підводна армія», «Мінна долина» та низка інших [17].

Те, що багато співробітників або тих, хто співпрацював з цим проєктом були під ризиком для свого життя ще до повномасштабного вторгнення, може послужити історію С. Асєєва. Уродженець Донецька, він попри всі ризики для себе залишився на окупованій території і під псевдонімом Станіслав Васін, працював як журналіст у ряді видань. У червні 2017 р. потрапив у полон до бойовиків та 2 роки був в'язнем донецької колонії «Ізоляція», де з серпня того ж року утримувався ще один позаштатний співробітник «Донбас. Реалії» Олег Глазюк. Обидва співробітники «Радіо Свобода» повернулись в Україну у вересні 2019 р. в рамках одного із останніх обмінів політичними бранцями між Кремлем та Україною [2].

В період гібридної війни в Україні (2014-2021) життя для відомих журналістів і тому числі тих, котрі були активні політично та вивчали військову тематику і далі продовжувало ставати все небезпечнішим. Як приклад – загибель фотокореспондента видання «Сьогодні» С. Ніколаєва. Вперше він постраждав як жертва побиття міліцією на початку Революції Гідності в листопаді 2013 р. 28 лютого 2015 р. перебуваючи в с. Піски біля м. Маріуполя на позиції ЗСУ, Сергій Ніколаєв загинув під час фільмування чергового репортажу з зони бойових дій. Традиційно, як і інші військові журналісти, котрих ми аналізували вище, п. Сергій був посмертно нагороджений орденом «За мужність» III ст. Незважаючи на те, що на його бронежилеті був надпис «Преса» англійською мовою, загибель журналіста була не лише злочином з боку РФ (який вона намагалась перекинути на ЗСУ), а й порушенням низки міжнародних конвенцій [11].

Серед тих, хто активно взаємодіяв з військовими, в тому числі з полком Азов та морськими піхотинцями в Україні для створення власного мілітарного матеріалу був білоруський журналіст Павло Шеремет. До 2016 р. він був активним дописувачем у низці видань, зокрема і в Українській Правді. Його загадкова загибель 4 липня 2016 р. не є і досі з'ясованою. Вважається, що замах з підривом авто Шеремета у Києві здійснили співробітники білоруського КДБ за особистим наказом президента О. Лукашенка – саме його опонентом і був загиблий [4].

Якщо у випадку з Шереметом білорусам (або росіянам) вдалось досягти успіху, то у замаху на Аркадія Бабченка 29 травня 2018 р. його не було. В той день українські ЗМІ масово писали некрологи на честь загиблого колишнього російського військкора в Чечні та Грузії, який після 2014 р. працював і жив в Україні. На наступний же день, 30 травня 2018 р. А. Бабченко у присутності президента, генпрокурора і голови СБУ вийшов у світ із заявою, що подія, котра сколихнула суспільство – тільки вистава заради взяття під арешт російських диверсантів. З листопада 2019 р. А. Бабченко проживає в Ізраїлі і є досі українським військкором, аналітиком та експертом в ряді військових проблем російсько-української війни. Свою еміграцію з України він аргументував тим, що він не був згоден з політикою новообраного президента України В. Зеленського [14].

Завдяки початку АТО-ООС та повномасштабної війни дуже зросла роль у вітчизняному інфопросторі такого військкора як Юрій Бутусов. Ще з 2014 р. він ніколи не боявся відвідувати найнебезпечніші місця в зоні конфлікту на Донбасі і в тому числі був свідком оборони Донецького аеропорту. В 2014-2015 рр. був членом конкурсної комісії щодо призначення директора НАБУ за квотою від КМУ. Будучи головним редактором «Цензор. Нет», він активно займається проблемами внутрішньополітичного життя України, реформами в Міноборони, ЗСУ, займається польовою роботою зі збору матеріалу безпосередньо на фронті, автор сотень інтерв'ю. Доволі часто Ю. Бутусова називають людиною Порошенка, але судячи з росту його популярності і впливу, ймовірніше за все – це цілком самостійна фігура у медіа-просторі [8].

Перед президентською кампанією 2019 р. активно зайнявся проблеми корупції всередині «Укроборонпромі». З 2020 р. є активним опонентом діючого президента України В. Зеленського в області кадрової політики в силових і армійських структурах. Одіозність, скандальний характер і вічне бажання йти на ризик дали можливість Бутусову вийти на новий рівень визнання значимості своєї діяльності. Так у грудні 2020 р. після низки конфліктів з МО України, він зміг зайняти посаду позаштатного радника тодішнього очільника відомства А. Тарана. У травні 2021 р. Бутусов склав повноваження за власним бажанням [47, р. 496].

Того ж 2021 р. розгорівся доволі гучний скандал довкола «Вагнергейту» — деталізація проблеми упуцнення українською розвідкою взводу російських найманців під Мінськом влітку 2020 р. Частина з цих найманців була причетна до збиття малайзійського Боїнга над Донбасом в липні 2014 р. Пан Юрій оперуючи фактами та документами заявляв, що очільник офісу президента А. Єрмак ніби то був (або є) «російським агентом». 26 листопада 2021 р. в ході пресмарафону Бутусов пішов на прямий конфлікт з президентом України В. Зеленським через проблему «Вагнергейту». Витік інформації про планування даної операції в наслідках виявилась не на користь України – білоруські силовики видали вагнерівців росії, з ГУР МО було звільнено В. Бурбу, а скандал з провалом операції ледь не став приводом для імпічменту В. Зеленському в стінах ВРУ [8].

Звичайно, що тиск на Бутусова після «Вагнергейту» не пройшов безслідно – на нього була заведена справа у ДБР, а він сам заявив, що його життю загрожує небезпека. Багато хто робив ставку на те, що Бутусова чекає доля Гонгадзе, але не судилось. З початку повномасштабної війни, Ю. Бутусов входить в топ-10 інфлуенсерів в Україні стосовно політичної і військової аналітики. Так, в його діяльності з початку нового етапу війни є низка неоднозначних кроків – не погоджене з військовим керівництвом публікації про результативність ЗСУ на фронті, продовження боротьби з центральною владою по низці питань в Міноборони та на вищих щаблях влади, занадто оперативне публікування інформації з передової, що було не на користь бійцям під Лисичанськом та Сєверодонецьком. Географія репортажів журналіста уже не обмежувалась екстериторією АТО-ООС, а й охоплювала Чернігівщину, Київщину, Харківщину, Запоріжжя, Сумщину. Станом на травень 2023 р. залишається провідним та найбільш професійним військкором в Україні [5].

Більш досвідченим в плані висвітлення військових конфліктів закордоном є уже згаданий нами вище Андрій Цаплієнко (1968 р.н.). Після служби в радянській армії в 1987-1989 рр., він одразу ж пішов працювати журналістом. В 1989-1996 рр. працював на різних телеканалах на Харківщині. В 1997 р. переселяється до Києва. З 1998 по 2014 рр. працював військкором на телеканалі «Інтер», де він такі програми як «На лінії вогню», «N-ний кілометр» та «Спецкор». Будучи на початку кар'єри цивільним журналістом без спеціальної освіти він перекваліфікувався на військового. І вийшло в нього це вдало – з 2001 р. географія його репортажів не обмежувалась жодною із тодішніх гарячих точок: Афганістан, країни Південної Америки, Ірак, Шрі Ланка, Бурунді, Непал, Македонія, низка країн Африки і т.д. В сенсі своєї роботи, він часто говорить, що головні завдання військового журналіста є завдання вижити, зберегти відзнятий матеріал, не одягатись у камуфляж і не брати в руки зброю під час зйомки та знаходити можливості відступу. В лютому-березні 2014 р. фільмував злочини росіян в ході анексії Криму. У серпні 2014 р. Цаплієнко покинув «Інтер» і перейшов на роботу на 1+1. Цей перехід він аргументував можливістю вести репортажі українською, а не російською [36, с. 14-15].

В 2017 р. саме А. Цаплієнко зняв сюжет про російського актора з України А. Пашиніна, котрий на той період служив в ЗСУ в зоні АТО. Цей сюжет став розривним для противника, адже п. Анатолій свого часу грав ролі російських спецназівців у фільмах про Чеченські війни 1990-х рр. З 2022 р. А. Цаплієнко є військкором в кожній із точок бойових дій в Україні. За свою діяльність А. Цаплієнко був відзначений орденами «За мужність» II-го та III-го ступенів. Серед останніх нагород – це премія ім. Альбера Лондра (Цаплієнко нею був нагороджений в грудні 2022 р., яка була названа на честь французького військкора, який загинув в ході бойових дій в 1932 р. [1]).

Разом з тим, проблема військової журналістики в плані підготовки кадрів тільки більше зростала. Зокрема, на цьому зробила акцент О. Бабенко ще в 2017 р. Станом на цей рік в Україні була лише одна кафедра військової журналістики при КНУ ім. Шевченка, а дисципліна з такою назвою була присутня лише в кількох вишах України. Цього на її погляд для підготовки професійних військкорів для України було не достатньо. Стояла потреба не лише в нових кафедрах, а й у практиці для студентів у зоні АТО з дотримання усіх можливих норм безпеки. Йшла мова не лише про виїзди невеликих груп студентів, а й про можливості обміну досвіду з іноземними колегами. Для майбутніх військкорів на думку львівської дослідниці проблеми потрібно мати не лише стійку психіку, а й володіти іноземними мовами, знати стратегію і тактику війни, бути як хорошим гуманітарієм, так і мати хороші навички в ІТ-сфері [36, с. 16].

Таким чином, в умовах гібридної війни в Україні з рф (2014 –2021), військові журналісти одними із перших йшли на ризики заради того, аби доносити для українського суспільства правду про військові злочини ворога та правду з перших вуст на наших фронтах. В АРК їм доводилось бути більш обережними, ніж у гарячих точках Африки та Азії. Не кожен раз їм щастило виживати під обстрілами в АТО як це ми бачимо на прикладі вище проаналізованих фактів загибелі військкорів у вересні 2014 – лютому 2015 рр. Разом з тим, професійна військова журналістика розвивалась з появою окремої кафедри при КНУ ім. Шевченка (2015) і створення інформаційного ресурсу МО України АрміяInfroгm (2018).

2.2. Основні тенденції в роки повномасштабної війни (2022-2023)

Перед початком повномасштабного російського вторгнення в Україну вночі 24 лютого 2022 р., в нашій державі уже була налагоджена структура військкорів як у державному, так і приватному секторі ЗМІ. Збільшення видатків всередині МО України на ресурс АрміяInfroгm, утворення окремої радіо-станції, реформи довкола військового телебачення України, в тому числі низка ребредингу в назві та структурі – нині це телеканал «Військове ТБ», з квітня 2023 р. – також і «Армія ТБ», а також радіостанція «Армія FM» (2016 р.). Щодо приватного сектору, то і тут відбулись зміни – низка телеканалів та радіостанцій посилили свою присутність у соцмережах, проблемі війни було збільшено ефірний час. В той же час на противагу професійним військкорам з'явилися армійські блогери з числа діючих або колишніх військових, а також і волонтери та громадські діячі. Це не лише експолковники ЗСУ Жданов та Світан, а й такі військові блогери як Валерій Маркус, Тарас Чмут, австралійський аналітик Том Купер, ізраїльський військовий експерт І. Левін і низка інших [3].

Прикметно, що у зв'язку з активізацією суспільно-політичного життя України і зі зростом кількості користувачів соцмереж, в низки талановитих людей з'явилися нові можливості для ведення військової журналістики як фрілансери. Перед закінченням гібридної і з початку повномасштабної війни в Україні, в нашому інфопросторі зростає роль OSINT-аналізу. Абревіатура OSINT з англійської розшифровується як open source intelligence – тобто це розвідка, яку ведуть за даними із відкритих джерел). До 24.02.2022 р. в Україні не були широко відомі внутрішні осінтери, але добре була відома міжнародна група Bellingcat. Вона мала відношення не тільки до розслідування по збитому Боїнгу на Донбасі в 2014 р. чи отруєння О. Навального в 2020 р., а й провели низку незалежних розслідувань по обстрілах росією Донбасу в 2014-2015 рр., «Вагнергейту» 2020-2021 рр., громадянської війни у Сирії і т.д. Постійна потреба в оновленні інформації про бойові дії і зумовила появу українських осінтерів у інфопросторі. Найвідомішими з них є Токар, Мольфар, Дмитро Золотухін, Mortis Æterna, Osint Бджоли і ін. [24].

Повномасштабна війна позначилась не лише на розвитку та збільшенню кількості військових блогерів, а й на появі особливого виду інтерв'ю – з російськими військовополоненими. Їх автором є В. Золкін – экс-міліціонер, блогер та громадський діяч, який з початку повномасштабного вторгнення взяв понад 500 інтерв'ю. Прикметно, що станом на 15 березня 2022 р. (дата першого такого матеріалу на каналі), в блогера було лише 13 тис. підписників, а зараз – майже 1.5 млн. Тобто боротьба за правду при опитуванні полонених з зс рф демонструє важливість інформаційної боротьби і висвітлення реальної картини про т.зв. 2-гу армію в світі. Не без того, що Золкін займається активною благодійною діяльністю – допомагає низці підрозділів ЗСУ та інших силових структур. Через доволі велику популярність та заздрість з боку конкурентів, блогер часто потрапляв під увагу розслідувань про його кримінальне минуле. Проте, це перешкоджає йому займатись тією справою, яку він веде з початку повномасштабного вторгнення [12].

Розуміючи важливість та першочергову популярність проблеми війни, після вторгнення росії 24 лютого 2022 р., низка Ютуб, Інстаграм та інших блогерів з російськомовною аудиторією плавно перейшли на українську мову. Серед них – Раміна Есхакзай, яка до повномасштабного вторгнення спеціалізувалась на інтерв'ю з представниками шоу-бізнесу пострадянського простору та світу зокрема. Серед найбільш успішних її робіт на військову тематику стали інтерв'ю з вагнерівцем Нужи́ним (пізніше загинув від рук колишніх співробітників), 10 інтерв'ю із офіцерами та бійцями ЗСУ (захисники Маріуполя, в тому числі Тавр та Пташка, герой України, майор ВПС Вадим Ворошилов (позивний KARAYA), Михайло Вершинін, розмова з бійцями добровільних частин білоруської опозиції та з легіонерами зі Свободи Росії), репортажі з під Кременної та Бахмута. Остання із згаданих поїздок ледь не закінчилась для неї трагічно – вона потрапила під арт. обстріл з боку зс рф, але на щастя, жодних ушкоджень вона не зазнала [20].

Звичайно, що не всім військкорам чи цивільним журналістам на війні щастило знімати матеріал прямо з зони бойових дій. Як приклад – оборона Азовсталі весною 2022 р. З цих причин, висвітлювати головні моменти з історії оборони в Маріуполі доводилось робити бійцям полку Азов у соцмережах [26].

Безумовно, що контексті нашої теми важко не згадати і про підполковника ЗСУ Олексія Арестовича, який до літа 2022 р. вважався головним військовим оглядачем в Україні як радник офісу Президента України. Однак, враховуючи ряд скандалів довкола його особистості, на наш погляд, діяльність Арестовича може об'єктивно бути оцінена лише у післявоєнний час. З початку війни і по наш час він є співавтором щоденних прямих ефірів спільно з російським опозиційним політиком і адвокатом Марком Фейгіним на тему війни в Україні. Водночас, його діяльність і досі обговорюється як на вищих ешелонах влади, так і серед пересічних українців. Заяви п. Олексія на тему культури, політики і війни не раз збурювало суспільство супроти нього. Він не завжди говорив правдиву або достовірну інформацію, вдавався до маніпуляцій та критики окремих дій сил оборони. Останньою краплею крові стала його фейкова заява щодо ситуації з влучанням російських ракет по житловому масиву в м. Дніпро в січні 2023 р. Саме цей фактор відсунув його на дальній план, звужив його аудиторію і зробив більш популярним радника глави офісу президента Михайла Подоляка [10].

Спостерігаючи за розвитком військової журналістики, ми помічаємо, що на фоні війни приймаються у ВРУ і відповідні закони для врегулювання всіх поточних проблем. Прийнятий закон про медіа 13 грудня 2022 р. і набравши чинності 31 березня 2023 р. і досі має неоднозначну оцінку у суспільстві. З одного боку, його норми та положення не суперечать свободі слова і спрямовані на боротьбу з російською пропагандою. Утворений законом новий орган-регулятор від держави – Нацрада з питань телебачення і радіомовлення тепер має контроль за діяльністю усіх видів сучасних ЗМІ. Тепер не треба чекати рішення суду, адже орган може прийняти рішення щодо блокування того чи іншого медіа-ресурсу. Разом з тим, прийнятий за вимогою ЄС в рамках євроінтеграції закон не є досконалим з ряду причин і потребує вдосконалення. Одна із причин – квоти для затвердження членів Нацради як регулятора має лише президент та ВРУ, що робить орган політизованим. В громадськості побутує думка щодо збільшення можливостей для громадських організацій пропонувати власні кандидатури, дозволити вносити пропозицій від Спілки журналістів України і т.д. [35].

Як в 2014-2015 рр., так і в 2022-2023 рр. професія військового журналіста продовжує бути небезпечною для життя і здоров'я. Останні статистичні дані, котрі були опубліковані в річницю вторгнення інститутом масової інформації подають жахливі цифри: з 24 лютого 2022 р. по 24 лютого 2023 р. в Україні загинуло 48 українських і іноземних журналістів, в тому числі 8 при виконанні завдання на лінії зіткнення, ворог скоїв 497 злочинів проти журналістів, 14 журналістів зникло, 21 журналіста було викрадено, 17 поранено, 67 погроз, 233 медіа зупинили свою роботу через війну, відбулось 43 кіберзлочини, 8 захоплень та нападів на редакції і т.д. Цей перелік не є вичерпним з огляду на неповну картину відомостей із тимчасово окупованих територій або деокупованих, тривалості слідства та пошуку зниклих безвісті. В числі загиблих українських та іноземних журналістів є такі імена як Brent Reno, Євген Скакун, Віра Гирич, Олександр Махов, Олександра Кувшинова, Максим Левін, П'єр Закжевскі, Павло Лі, Олег Якунін, Сергій Пущенко та ін. [див. додатки Е. 1, Е. 2]

І на останок констатуємо, що популярність проблеми війни в Україні настільки зросла у соцмережах, що низка блогерів на громадсько-політичну і шоу-бізну тематику почала більше виділяти час на військову. Аналітичний портал Слово і Діло за жовтень 2022 р. провів аналіз провідних блогів на дану тематику і лідером рейтингу в Україні визнав YouTube-канали київського журналіста Дмитра Гордона, які посіли 1-ше та 2-ге місце за кількістю підписників (по 3, 6 млн та 2. 3 млн користувачів) та переглядів (1.8 млрд та 1 млрд переглядів станом на 6 травня 2023 р.). Третю та четверту сходинки рейтингу посіли Олексій Арестович та Сергій Стерненко. У списку є також присутніми Р. Есхадзай, О. Жданов, В. Золкін, А. Цимбалюк, а замикаючим в рейтингу є діючий нардеп від Європейської Солідарності Олексій Гончаренко [див. додаток Д.].

Отже, з початку повномасштабної війни, в Україні діє широка і різноманітна мережа, види і можливості для військової журналістики. Не обов'язково вона може бути у режимі онлайн-трансляції з місця бойових зіткнень, адже зараз зростає попит на осінт-аналіз, контент-аналіз, блоги у YouTube, Телеграм, TikTok, Facebook, офіційні сторінки ряду частин ЗСУ і т.д.

Розділ 3. Методичний інструментарій у вивченні проблем сучасної військової журналістики в Україні

Оглядаючи положення попередніх двох розділів ми розуміємо, що історія світової журналістики сучасного типу має свої корені із України і в певній мірі була зразковою для появи вітчизняної. Еволюція української військової преси з часів Першої світової війни, визвольних змагань 1917-1921 рр. та народного спротиву в лавах УПА в 1940-1950-х рр. зіграла не малу роль в утворенні української військової преси в незалежній державі. Аналізуючи біографії провідних українських і іноземних військорів в Україні та їх значення у сучасній війні з росією розуміємо, що дана тема є дуже актуальною для навчального процесу у школі. Враховуючи те, що одним із складників гібридної і повномасштабної війни з Москвою є інформація, її масив, охоплення аудиторії і правильний посыл, нам стає важливо робити акцент на цих моментах в навчальному процесі.

Курс Історії України в 11 класі стає найкращою можливістю для роботи над нашою темою із низки причин. Звичайно, що для залучення міжпредметних зв'язків можуть підійти і уроки з громадянської освіти, правознавства чи тієї ж всесвітньої історії при вивченні військових конфліктів у світі в 1990-2020-х рр., де мали місце репортажів від українських військорів.

Не без того, що такі уроки є і важчі для повноцінно сприйняття кожним із учасників освітнього процесу. Справа в тім, що без відповідної подачі матеріалу, розробленої методики висвітлення ролі українських репортажів з закордону про гарячі точки Африки, Азії чи Близького Сходу, такі уроки не справляють на наших учнів відповідного ефекту. Враховуючи те, що наша тема безпосередньо стосується протистояння з росією, ми все ж зосередимось на уроках історії України. Це також впливає з того, що дана навчальна дисципліна є кращою можливістю для роботи над обраною нами тематикою в навчальному процесі. До того ж, інформація на цю проблематику оновлюється щодня – випускаються нові інтерв'ю, документальні стрічки, публікуються раніше невідомі матеріали, гинуть нові жертви війни і в тому числі військові журналісти.

Перш за все, потрібно визначитись з темою уроку, яка найкраще підходить для вивчення проблем історичної журналістики. Виходячи з назви обраної теми, це будуть уроки, які матимуть прив'язку до вивчення історії нашої держави у період незалежності і у постмайданний період. Це не тільки анексія і окупація Криму, а й проведення АТО-ООС, участь українських військорів у зйомках репортажів з гарячих точок пострадянського простору, Близького Сходу, Афганістану, повномасштабна війна 2022-2023 рр. і т.д.

Можна не лише підлаштовуватись під конкретну тему, а й до прикладу, знаходити історичні паралелі між подіями 2014 та 1918 рр. Так при аналізі сюжету про анексію Криму в 2014 р. учні можуть віднайти певні аналогії у ситуації після Кримської операції полковника Болбочана у 1918 р. та падіння білогвардійського режиму в Криму при захопленні півострова більшовиками. Тут важливий не тільки аналіз кінохроніки, газетних повідомлень, а й спогадів і інтерв'ю більш пізнього часу тих чи інших діячів в еміграції. При цьому, ми можемо спробувати провести рольову гру – один учень буде французьким або американським журналістом, який бере інтерв'ю у колишнього військового Гетьманської держави, який після падіння Гетьманату був змушений служити в Білій армії. При опитуванні, журналісту слід віднаходити різницю між обома політичними режимами, задати питання про Крим і що важливо – спитати про доступність преси серед вояків обох армій і наявність прес-служб при військових частинах.

Якщо ми говоримо про період, котрий ми вивчаємо безпосередньо в часових рамках обраної теми, то рольова гра найперше стосуватиметься двох або і трьох варіантів. У першому наші учні проводять інтерв'ю між журналістом Радіо Свобода і представником українського військового, який не хоче і не збирається переходити на бік рф. Події хронологічно відбуваються у березні 2014 р. Учень, який буде інтерв'ювером повинен опитати свого респондента про думки довкола подій, які вони спостерігають в АРК, яку поступово захоплює росія, що він думає про подальшу власну долю, військової частини і жителів Криму загалом. Другий варіант – інтерв'ю з полоненим весною 2022 р. колишнім бійцем 36-ї бригади берегової оборони, який повинен розповісти про мотиви свого вибору в 2014 р.

Для проведення такого експерименту на уроці, ми повинні обговорити з учнями два моменти. Перший – чи згодні вони на такий експеримент. Другий – у випадку згоди, ви і ваші учні повинні узгодити час цього опитування (до 15 хвилин), реквізит, потреба у мультимедійному супроводі (фронтowa чи кінохроніка подій 2014-2023 рр., короткі ролики з Ютубу з того часу і т.д.), освітлення, підготовка учнів до обговорення після проведеного експерименту. Важливо не тільки відтворити події, які могли бачити учні на Ютуб-каналі Володимира Золкіна, в інтерв'ю Дмитра Гордона чи іншого журналіста, котрий займається і проблемами війни зокрема, а й зробити подію такою, аби і в учнів був певний досвід акторського, ораторського і інших видів мистецтв. На нашу думку, ці експерименти допоможуть їм краще осягнути події останніх 10 років у нашій історії, сприяти формуванню у них критичного мислення, логічної, просторової і громадянської компетентностей.

Звичайно, що ми не маємо точних гарантій щодо згоди чи не згоди наших учнів для участі в даних рольових іграх. Тому ніхто не виключав і не менш важливий момент – робота з відеоматеріалами. Це можуть бути як випуски від проєктів Радіо Свобода «Крим. Реалії» та «Донбас. Реалії», так і інтерв'ю у Ютубі від Дм. Гордона, Ю. Бутусова, проєкту «Розмова», Р. Есхакзай і т.д. Не без того, що при аналізі того чи іншого фрагменту з розмов респондента з журналістом, учням потрібно буде проаналізувати:

- Як і за яких обставин розпочались події, про які розповідає гість;
- Чи щиро він розповідає він про те, в чому і коли брав участь;
- Чи помітні сліди брехні, маніпуляцій або приховування правди при описі того чи іншого явища;
- Якою є опитуваний військовий, полонений, політик чи інший респондент психологічно, що можна розповісти про його темперамент та поведінку під час інтерв'ю в цілому;
- Чи відчутна різниця у подачі інформації і розповіді однієї та тієї ж людини на різних інтерв'ю і у різних інтерв'юерів;

- Скільки часу пройшло відтоді, коли стались події, про які розповідає опитуваний діяч;
- Чи орієнтується він у часі та просторі.

Тобто при опрацюванні даного спектру питань, учні зможуть:

- проаналізувати якість матеріалу;
- причини успіху чи невдач його просування на відеохостингу чи у соцмережі;
- його значення для медіапростору;
- вивчити переваги та недоліки матеріалу для покращення власного контенту і недопускання чужих помилок при роботі з Телеграм, YouTube та TikTok.

В межах обраної проблематики важливим сегментом окрім інтерв'ю є і документальні фільми від українських військорів. Для осягнення проблеми анексії Криму в 11 класі, при вивченні цієї теми можуть підійти фрагменти із документального фільму від українського військкора В. Грома «Крим. Оточені зрадою». Стрічка була презентована у липні 2019 р. – до 5-ї річниці анексії. Обираючи конкретні фрагменти слід враховувати їх хронометраж, вдалість власного редагування для презентації на уроці або знайти ці фрагменти на TikTok. Саме остання соцмережа є зручним інтегратором для фрагментів документальних фільмів на YouTube. При аналізі цього документального фільму про спротив українських бійців в Криму, можна задати до учнівської аудиторії наступний блок запитань:

- чи була можливість в ЗСУ в Криму захищатись;
- де переважно були зосереджені українські сили в березні 2014 р.;
- який фактор зіграв на те, що більша частина військовослужбовців в Криму стали зрадниками;
- за яких обставин відбувся вихід з Криму вірних українській присязі;
- як склалась доля колаборантів і тих, хто повернувся на материк.

Для кращого опрацювання проблеми, під час уроку учні можуть пошукати додаткові відомості про фільм, події, які там показані і їх наслідки.

Окрім події при анексії Криму, для військорів в Україні до повномасштабного вторгнення основними локаціями були головні міста на лінії зіткнення в АТО, Херсонщина, Одещина і Запоріжжя. Як приклад, можна спробувати провести слідство довкола загибелі С. Ніколаєва, котрий загинув в лютому 2015 р. При вивченні деталей довкола загибелі репортера, слід буде робити акценти не лише з доступних джерел, а й обміркувати дане питання серед учнів. Можна було б і залучити метод соціального опитування через платформу Google форми – в межах класу, ми складаємо блок питань (до 12-15), в яких зачіпаємо проблему ризиків для життя журналістів, кількість злочинів проти них за час війни, робимо кореляцію результатів розслідувань загибелі журналістів у мирний час в 1991-2013 рр., в тому числі і як закінчились справи В. Чорновіла, Г. Гонгадзе та П. Шеремета. Тут слід розглядати як офіційні, так і неофіційні версії подій. В даному випадку, тут буде підсилена роль критичного мислення, підсилиться аксіологічна компетенція та вибудується логічна – зібравши всі за та проти у відповідних моментах, можна було б описати і загальну думку як класу, так і груп, якщо задане нами завдання буде передбачати роботу в кількох групах.

При аналізі випадків сфабрикованих справ щодо вбивства російських військорів у зоні АТО в 2014 р. проти В. Марківа та Н. Савченко, слід виділити увагу не лише фрагментам із документальних стрічок, інтерв'ю чи тогочасних матеріалів ЗМІ. Дуже важливими моментами стануть і офіційні документи з обох сторін. При роботі з джерелами слід розуміти, що надаючи документи ворожої сторони, вчитель повинен обов'язково коментувати їх зміст, походження, розходження з реальними подіями та наслідки ухвалення того чи іншого рішення. Так до прикладу, учні можуть навести аналогії у справах Марківа і Савченко в 2014-2021 рр. з так і не ставши в реальності судовим трибуналом днр в окупованому Маріуполі в 2022 р. над захисниками Азовсталі.

Йде мова не лише про об'єктивність та опертя на факти, а й про наявність процедури обміну, в які терміни вони відбулись, чому у випадку Марківа відбулось помилування, яким чином справа Марківа стала вигідним політичним козирем для міністра МВС Авакова і чому в нього не вийшло закінчити справу Шеремета.

Розуміючи, що не завжди є час на проведення рольових ігор в журналіста і респондента, ми можемо давати можливість взяти такі інтерв'ю учнями в реальних учасників бойових дій або в тих, хто і сам займається військовою журналістикою. Не обов'язково, щоб це був герой сучасного російсько-українського протистояння (2014 – н.ч.), а й людина, яка проходила строкову службу в ЗСУ, радянській, американській арміях, в Іноземному Легіоні у Франції чи Іспанії, в прикордонних військах, на флоті або і у ветерана Другої світової війни. Важливим буде не тільки зібрати як можна більше інформації та спогадів військовослужбовця, а й долучити до них фото, відео і за можливості – навіть зняти з ним короткий ролик як презентація проведеної учнями роботи. Відео може бути як у форматі короткого сторіс для Instagram, так і коротким роликом для TikTok або в повному обсязі може бути записаним для каналу на YouTube.

Завдання не буде з обов'язкових для домашнього виконання, але може бути заданим як проєкт для роботи в групах на 2-3 людини. Для виконання проєкту, буде потрібною не лише візуальна презентація (Kanva, Power-Point), а й якісно підготовлена як текстова, так і відео чи аудіо версія матеріалу, фотоматеріал, при можливості – постер для цього інтерв'ю. Слід зазначити, що при хорошій якості таких матеріалів, їх слід залучати для поширення у медіа просторі із обов'язковим зазначенням імен або нікнеймів в мережі авторів інтерв'ю. В якомусь сенсі, це може сприяти активній антипропаганді проти російських фейків щодо війни, так і дати певний соціальний досвід для учнів та сприяти їх мовленнєвій і комунікативній компетенціям.

Соціальна взаємодія як така не є випадкова в контексті нашої тематики. Багато наших учнів можуть бути як блогерами, так і редакторами та адміністраторами в Телеграм чи на Ютуб каналах. Безумовно, що ми часто можемо і не знати про такий вид діяльності наших учнів. Тому, якщо вони часто соромляться розповісти про свої здобутки на ресурсах у соціальних мережах, то наші уроки та робота у позаурочний час може сприяти їхньому розвитку в цій сфері. Так до прикладу, можна дати завдання просувати власний записаний матеріал (інтерв'ю або змонтований ролик) через рейтингові соцмережі.

Можна як провести в певній мірі і конкурс з рецензентами на найкращий записаний матеріал. Для того, аби не принизити або навпаки – не переоцінити ту чи іншу роботу, можна виділити кілька номінацій – за оригінальність, за краще ілюстративне оформлення і за краще просування в маси. Щодо першої номінації, ми можемо визначати її як за нестандартну подачу матеріалу, так і за нетиповий вміст, типи запитань, вдалий монтаж відеороликів, вибір теми та респондента і т.д. У другій номінації ми можемо визначати переможця за краще ілюстративне оформлення через постер, професійно оформлений супровід із фотоматеріалом і т.д. Третя позиція може стосуватись в першу чергу в плані уваги аудиторії в класі, найбільший успіх серед інших в охопленні аудиторії, відгуків та навіть матеріалів у відповідь. Дуже важливо, щоб створений учнями матеріал просувався в межах не однієї, а кількох платформ. До прикладу, текстова версія може бути представлена на платформі Телеграм у Телеграмі з фотоматеріалом. Відеоролик, де буде записане інтерв'ю у повний обсяг можна пропустити через Ютуб, а фрагменти – через короткі відео в ТікТок з ще меншими трейлерами в Instagram.

Якщо варіант із записом інтерв'ю у респондента не може бути реалізованим по ряду причин – не біда. Ще один вихід, це створення короткометражного документального кіно. Для цього ми формуємо три – чотири знімальні групи, які займуть орієнтовно такі позиції: оператор-монтажер, ведучий, сценарист і керівник проєкту. Паралельно ще можуть виникати і інші обов'язки під час робочого процесу. Роблячи монтаж із опублікованих у Ютубі інтерв'ю чи матеріалів, які були зняті на полі бою, можна провести їх як пряме коментування, так і з переходами у наступній послідовності: вступне слово – фрагмент мему чи інтерв'ю – коментар ведучого – наступний ролик з бойових дій – коментар із думкою ведучого і на завершення – уривок з сучасних українських пісень на військову тематику. З одного боку, це буде спроба зробити короткометражний фільм, а з іншого – показати, що учнівська праця у цьому вимірі може бути різнобічна.

Оцінювати ці роботи можна за якістю матеріалу, творчим підходом, наочністю, вдало проробленими монтажними роботами, за продуманим чи навпаки слабким сценарієм. Учні можуть їх рецензувати і давати поради на майбутнє.

Не слід виключати і проведення дебатів. Це можуть бути як дебати провладної партії і опозиції у комітеті Верховної Ради з питань свободи слова стосовно законодавчого врегулювання питань військової журналістики, спроба провести ток-шоу з залученням таких дійових персонажів як військкори, журналісти на військову тематику, осінтери, політичні аналітики, професійні політики, блогери і т.д.

На заключних етапах уроку ми звикли бачити бліц-опитування. Звичайно, що у ряді випадків будуть питання щодо наслідків анексії Криму, Мінських домовленостей 2014-2015 рр., підготовки до повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 р., жахів війни та майбутньої відбудови України, ми можемо задавати питання і про військову журналістику. Так наприклад ми можемо запитати в нашого класу наступний блок питань:

- які джерела інформації вони читають для того, аби дізнатись останні новини з фронту;
- хто з військових блогерів або військкорів для них є найавторитетнішим і чому;
- яке місто чи географічна назва найчастіше звучала в новинах в 2022 і яка в 2023 рр. (приблизні відповіді – Херсон і Маріуполь в 2022 р., в першій половині 2023 р. – Мелітополь та Бахмут);
- яким чином вони борються із впливом ворожої пропаганди, в тому числі і військової;
- чи долучаються вони до інформаційного спротиву в нас час і якщо так – яким чином.

Отже, методичний інструментарій для вивчення постмайданної військової журналістики в Україні має як низку переваг, так і ряд недоліків. В числі недоліків – недостатня кількість часу для роботи над темою, відсутність окремих питань в темах уроків із історії України в 2014-2022 рр. в 11 класі, відсутність методичних розробок в історіографії. Серед переваг – можливості краще осягати проблеми сьогодення в історії держави протягом останніх 10 років, в учнів формується критичне мислення, формуються навички журналістів і військкорів і т.д.

ВИСНОВКИ

Отже, в ході проведеного нами дослідження, котре було присвячене проблемам військової журналістики у постмайданній Україні в 2014-2023 рр. ми можемо зробити наступні висновки. Насамперед, військова журналістика як галузь отримання і публікації інформації для публічного простору несе свої корені ще з прадавніх часів – тобто до нашої ери. У історії світової журналістики є 8 етапів еволюції і у нинішньому, який має місце з 1990-х рр. – це не лише четверта влада, а й одна із складових інституту громадянського суспільства. В наш час одна публікація може змінити не лише ставлення до окремої людини, а й змінити хід історії. Так журналіст Мустафа Наєм в 2013 р. розпочав Майдан через одну публікацію у Facebook, а розслідування Юрія Бутусова та журналіста Бігуса довкола оборонних замовлень в 2018-2019 рр. повністю зруйнували кредит довіри щодо переобрання на другий термін Петра Порошенка на виборах 2019 р.

Якщо ми говоримо про військову журналістику сучасного типу, то вона з'явилась в Україні завдяки публікаціям англійського військкора Вільяма Рассела під час Кримської війни 1853-1856 рр. Він не тільки змальовував військову обстановку, хід боїв, а й брав інтерв'ю та здійснював публікацію записаного матеріалу в тогочасній газетній періодиці. Найвідоміший англомовний політик в роки Другої світової війни Вінстон Черчилль ще до першої світової війни встиг побувати як військкор у майже 5 військових конфліктах. Цикл його репортажів з під назвою «Листи з переднього краю» стали фундаментом для низки його мемуарних праць, які сприяли підвищенню його авторитету в британському суспільстві.

В Україні проблема військової журналістики актуалізувалась лише в роки Першої світової війни. Українські січові стрільці стали основоположниками цього виду журналістики створивши пресову квартиру та видання, які вони поширювали серед своїх бійців. В роки визвольних змагань 1917-1921 рр. питання преси стає актуальним – воно стало інформаційною зброєю та можливістю піднімати бойовий дух серед стрільцтва та старшин українських військових формацій.

З поразкою української революції в 1921 р., українська військова ідея не сходила з друку і в українських політичних емігрантів закордоном. Зокрема, коли видався воєнно-науковий журнал «Табір» в 1920-1930-х рр. і до початку Першої світової війни, він був одним із найпопулярніших видань серед петлорівських емігрантів та мав інтерес навіть для бібліотечних збірок у США, Канаді, Франції, Великобританії і т.д. В роки Другої світової війни українські військкори були як в рядах РСЧА, так і в складі УНА і УПА. Щодо останньої, то значення роботи повстанської преси важко недооцінювати – вона сприяла інформаційній кампанії проти комунізму на теренах Західної України, висвітлювала злочини нової влади та фіксувала провідні бойові здобутки українських повстанців. Військова преса в УПА навіть мала власну радіостанцію, яка охоплювала велику частину населених пунктів на Сколівщині в 1943-1945 рр., що є унікальним в своєму роді успіхом у інформаційній боротьби з радянськими окупантами.

Перед Першою та після Другої світової воєн були сформовані низка критеріїв і правил, які врегульовували питання роботи військкорів. Мова йде не лише про положення Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр. «Про закони і звичаї війни», а також і про Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни і додаткові Протоколи до них, прийняті в 1977 р. Слід відмітити, що багато питань щодо роботи військових журналістів врегулювали і внутрішні документи ООН, в тому числі статут (1945 р.) та декларація ООН про права людини (1947 р.).

В Україні дане питання востаннє корегувалось у грудні 2022 р. на законодавчому рівні при створенні закону про медіа. Незважаючи на те, що закон було прийнято в грудні і він вступив в силу в 2023 р., дискусії довкола його норм не вщухають і досі. З одного боку, ми виконуємо рішення на вимогу ЄС як складову євроінтеграції. З іншого – орган-регулятор, який утворився через цей нормативно-правовий акт де-факто немає жодного впливу від громадянського суспільства. Перевагою закону є юридичні підстави для виконання дій силами кібербезпеки ряду повноважень щодо блокування ворожих ресурсів, які транслюють фейки, маніпуляції і пропаганду. В умовах війни – цей закон необхідний, але потребує доопрацювання, уточнень і доповнень низки норм щодо військової журналістики.

Окрім військового телебачення, радіостанції і окремого інформаційного ресурсу Арміяінформ, ледь не кожен бойовий підрозділ має прес-центр для спілкування з громадськістю, висвітлює бойову роботу підрозділу, фронтові будні, трагічні і визначні події в житті частини і т.д. Серед державних представників військової журналістики можна назвати не лише речників штабу з'єднань, родів військ чи інших формувань, а й окремих діячок як Наталія Гуменюк – речник ОК Південь та представниця Міноборони Ганна Маляр. Саме ці дві жінки продовжують бути лідерами першочергового висвітлення офіційних зведень Генштабу та ОК Південь щодо реальної ситуації на фронті.

Безпосередньо військову журналістика розпочалась з трьох імен – Георгія Гонгадзе, Андрія Цаплієнка та Вахтанга Кіпіані. Якщо перший знімав свої репортажі в Грузії на поч. 1990-х р. і загинув як жертва політичних інтриг в 2000 р., то у випадку з другим та першим історія склалась краще: Кіпіані з початку повномасштабного вторгнення є одним із провідних журналістів на фронті, а Цаплієнко як найбільш титулований український військкор здійснює свою діяльність ще з 1998 р. у військовій сфері, а як журналіст він себе реалізував ще в 1989 р. В географії Цаплієнка є майже кожен конфлікт 2000-2023 рр. – Аравійський півострів, Близький Схід, Південна Америка, Афганістан, Азія, Північна Африка, Грузія, події в Криму і в АТО в 2014-2021 рр. Нині ж провідний військкор України діє як інтерв'ювер та у частих відрядженнях у зоні бойових дій на півдні і сході держави.

Для того, аби підняти свою популярність в соцмережах, низка блогерів почали активно займатись проблемами сучасної російсько-української війни. Раміна Есхакзай, Дмитро Гордон, Олексій Арестович, Володимир Золкін, проєкти Новинач, Український Наступ, Розмова. Все частіше в Телеграмі з'являються блогери-осінтери, котрі аналізують ситуацію на фронті з відкритих джерел. Матеріали на обрану нами проблематику з'являються ледь не щодня. Як приклад – під час написання цієї роботи, на Ютубі на каналі журналіста і військкора Д. Комарова кілька випусків документального проєкту РІК, де увійшли інтерв'ю з В. Зеленським, О. Резніковим, В. Залужним, В. Малюком і ін. командуючими України.

Методичний інструментарій у нашій роботі представлений різними можливостями вивчати обрану нами тему для дослідження в навчальному процесі у школі. Без досягнення особливості роботи медіа і військових кореспондентів, ми та наші учні не зможуть повноцінно досягнути якою ціною здобувається правда про протистояння з ворогом на фронті від східної Харківщини і до гирла Дніпра та узбережжя Чорного і Азовського морів. Методом асоціацій та блиц-опитувань ми найкраще зможемо побачити, як і хто найбільше впливає на формування в наших учнів сприйняття інформації з новин, хто є лідером думок на військову тематику, котру із соцмереж вони найчастіше використовують для пошуку інформації і чи вони самі є творцями такого контенту у власних блогах.

Безумовно, що ми повинні привчати учнів до збереження правди і пам'яті про героїзм наших воїнів в АТО-ООС і в повномасштабній війні з росією в 2022-2023 рр. шляхом:

- запису інтерв'ю або спогадів в учасників та свідків бойових дій;
- створенню короткометражних документальних фільмів;
- проведенню соціологічних опитувань щодо жахів війни серед найближчого оточення і однокласників зокрема;
- детального аналізу провідних військових блогів;
- створенню проєктів про злочини ворога або аналіз репортажів від найпопулярніших ЗМІ України;
- написання конкурсних робіт у системі МАН про бойовий шлях окремого бійця чи підрозділу із взятим попередньо інтерв'ю, отриманим фото та відеоматеріалом, який раніше не потрапляв на простори мережі;
- проведення рольових ігор в журналіста та респондента на фронті, у полоненого чи у свідка анексії Криму, захоплення та визволення Херсона, визволення Маріуполя в 2014 р.

Обрана нами проблематика сприяє формуванню в учнів критичного мислення і полегшує вибір з реалізацією себе як особистістю в майбутньому. Саме в ході уроків краще формується логічна, просторова, інформаційна і що головне – громадянська компетентність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Матеріали ЗМІ

1. Андрій Цаплієнко здобув премію Альбера Лондра. *Детектор-медіа*, 2022. URL: <https://detector.media/community/article/205598/2022-12-03-andriy-tsaplivenko-zdobuv-premiyu-albera-londra/>
2. Асєєв С. Обміни 2019 року були особистим кредитом Путіна Зеленському. Чим нині платитиме Київ? *Радіо Свобода*, 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/obmin-polonenymy-putin-zelenskii/30970516.html>
3. Білоусенко О. Воєнні блогери й експерти, яких варто читати, щоби глибше зрозуміти події на фронті. *Media Sapiens: спецпроекти*, 2022. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/29209/2022-03-20-voienni-blogery-y-eksperty-yakykh-varto-chytaty-shchoby-glybshe-zrozumity-podii-na-fronti/>
4. Бурдыга И. Пять лет без Шеремета: почему убийство журналиста до сих пор не раскрыто. *DW*, 2021. URL: <https://www.dw.com/ru/pjat-let-bez-sheremeta-pochemu-ubijstvo-zhurnalista-do-sih-por-ne-raskryto/a-58325906>
5. Бутусов Юрий Євгенович – Досьє на LB.ua. 2021. URL: https://lb.ua/file/person/3227_butusov_yuriy_ievgenovich.html
6. Вахтанг Кіпіані. «Я знав, що війна буде, але не знав, якою саме». *Ukrainer*, 2022. URL: <https://ukrainer.net/kipiani/>
7. Військові журналісти та пресофіцери розвіюють «туман війни» - Зеленський. *Укрінформ*, 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3670785-vijskovi-zurnalisti-ta-presoficeri-rozviuut-tuman-vijni-zelenskij.html>
8. Вісім речей про "Вагнергейт", які ми дізнались із розслідування Bellingcat. *BBC News Україна*, 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59316149>
9. Дрогомирецька Х. «Нові медіа – нові можливості»: портрет слухача радіо в Інтернеті, суперництво ТБ та YouTube. *Ресурсний центр Гурт*, 2014, URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/21617/>

10. Життя і скандали Олексія Арестовича. *BBC New Україна*, 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64336752>
11. Згадаймо журналістів, що загинули за Україну. *АрміяInform*, 2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/06/06/zgadajmo-zhurnalistiv-shho-zagynuly-za-ukrayinu/>
12. Золкін у "Рандеву": "90% росіян – це Вані у багнюці, які вірять у щось "велике". *5 канал*, 2023. URL: <https://www.5.ua/svit/zolkin-u-randevu-90-rosiian-tse-vani-u-bahniutsi-iaki-viriat-u-shchos-velikoie-303453.html>
13. Ліснічук М. Савченко засвітилася на мітингу противників вакцинації у Києві й виступила із заявою. Відео. *Obozrevatel*, 2019. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/savchenko-zasvitilasya-na-mitingu-protivnikiv-vaktsinatsii-u-kievi-j-vistupila-iz-zayavoyu-video.htm>
14. Лукашова С. Суд випустив з в'язниці організатора "вбивства" Бабченка. *УП*, 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/11/13/7231875/>
15. Назарова Є. Окупація Криму: відеосвідчення про облогу «зеленими чоловічками» бригади морських піхотинців у Перевальному. *Радіо Свобода*, 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29891652.html>
16. Николенко О. 7 українських подій, які почалися з допису на Facebook. *Суспільне Новини*, 2019. URL: <https://susplne.media/4322-7-ukrainskih-podij-aki-ropcalisa-z-dopisu-na-facebook/>
17. Новіков П. «Дивляться на реальний стан справ». Люди у Донецьку думають про відсутню воду в кранах, а не про російську пропаганду — журналіст. *New Voice*, 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/donbas-yaki-nastroji-u-naselennya-i-hto-shche-virit-u-propagandu-rf-zhurnalist-novini-ukrajini-50288809.html>
18. Пером і багнетом: 16 лютого – День військового журналіста України. Міністерство оборони України, 2019. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2019/02/16/perom-i-bagnetom-16-lyutogo---den-vijskovogo-zhurnalista-ukraini/>
19. Побиття, тортури і залякування. Анексія очима журналістів. *Крим Реалії*, 2019. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/21617/>

20. Раміна Есхакзай ексклюзивно про репортаж з Бахмута та особисте життя. *TCH*, 2023. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/ramina-eshakzay-eksklyuzivno-pro-reportazh-z-bahmuta-ta-osobiste-zhittya.html>
21. Расулова О. Відсутність діалогу і запит на нормальність. Який наратив про Донбас формують українські медіа. *Лівий берег*, 2021. URL: https://lb.ua/culture/2021/10/08/495239_vidsutnist_dialogu_i_zapit.html
22. Справа Гонгадзе як дзеркало епохи. *ЛЖСІ*, 2021. URL: <http://journalab.online/projects/gongadze>
23. Справа солдата Марківа в Італії закрыта. *Радіо Свобода*, 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sprava-markivsa-zakryta/31601909.html>
24. Старосек А. OSINT в Україні: хто і як допомагає фронту під час війни? *УІП*, 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/01/23/7386112/>
25. Топ-10 найбільш небезпечних професій. Запорізький обласний центр зайнятості. 2023, URL: <https://zap.dcz.gov.ua/publikaciya/top-10-naybilsh-nebezpechnyh-profesiy>
26. Фотограф полку “Азов”, захисник Маріуполя Дмитро Козацький закликав відправляти його фото на журналістські конкурси. *Зміна*, 2022. URL: <https://zmina.info/news/fotograf-polku-azov-zahysnyk-mariupolya-dmytro-kozaczkyj-zaklykav-vidpravlyaty-jogo-foto-na-zhurnalistski-konkursy/>
27. Шурхало Д. Як працюють журналісти в зоні АТО? *Радіо Свобода*, 2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25474298.html>
28. Ein Jahr Krieg gegen die Pressefreiheit in Zahlen. *Reporter ohne Grenzen*, 2023. URL: <https://www.reporter-ohne-grenzen.de/pressemitteilungen/meldung/ein-jahr-krieg-gegen-die-pressefreiheit-in-zahlen>
29. Kirby P. Russia arrests US journalist Evan Gershkovich on spying charge. *BBC*, 2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-65121885>
30. A 1668 journalists killed in 20 years (2003-2022). *Reporters Without Borders*, 2022. URL: <https://rsf.org/en/1668-journalists-killed-past-20-years-2003-2022-average-80-year>

Законодавство

31. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Офіційний урядовий портал ВРУ, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
32. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Офіційний урядовий портал ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199?find=1&text
33. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. Офіційний урядовий портал ВРУ, яку було ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.54. Офіційний урядовий портал ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
34. Закон України Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста від 23.09.1997 № 540/97-ВР. Офіційний урядовий портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр>
35. Закон України про Медіа від 13.12.2022 № 2849-ІХ. Офіційний урядовий портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n2353>

Література (статті та монографії)

36. Бабенко О. Засади підготовки військових тележурналістів України в умовах гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2017. Випуск 42. С. 12–18.
37. Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді. Мюнхен, 1977. 341 с.
38. Гілберт М. Черчилль Біографія. Пер. з англ. Я Войтко, Р. Ладохіна. К.: Видавнича група КМ-БУКС. 2019. 888 с.
39. Горевалов С. І. Військова журналістика України: історія і сучасність Львів: видавництво Військового інституту при ДУ «Львівська політехніка», 1998. 338 с.

40. Горевалов С., Зикун Н. Військові ЗМК України на зламі століть: проблеми й завдання (євроінтеграційний процес). *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 57. С. 101-104.
41. Горевалов С., Зикун Н. Військові ЗМК в інформаційному просторі України: завдання й перспективи розвитку. *Вісник ЛНУ. Серія журн.* 2013. Вип. 38. С. 250–256.
42. Кость С. Нариси з історії української військової преси. Львів : Світ, 1998. 284 с.
43. Мина Ж. Історія становлення та особливості сучасного розвитку і безпеки військової журналістики в Україні. *Інформація, комунікація, суспільство : матеріали 7-ї Міжнародної наукової конференції, 17–19 травня 2018 року, Чинадієво*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 244–245.
44. Мороз В. Вільна Україна. Енциклопедія сучасної України. 2005, URL: <https://esu.com.ua/article-34559>
45. Німець Н. Українська військова преса: теоретичні та історичні аспекти. *Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка Магістерський науковий вісник*. Випуск № 33. 2019. С. 199-202.
46. Оголошення бурів - обіцянка виплатити 25 фунтів за кореспондента Черчілля, який втік з-під варті. *Історична Правда*, 2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2012/07/18/90132/>
47. Павлюк А. Кирилова О. Лідери думок у сучасному інфопросторі. *The 6th International scientific and practical conference “Progressive research in the modern world”* (March 2-4, 2023) BoScience Publisher, Boston, USA. 2023. P. 493-497.
48. Покотило О. Становлення військових газет незалежної України та їх роль у реформуванні збройних сил. *Гілея : науковий вісник*. 2014. Вип. 80. С. 115–120.
49. Посмітна В. В. Формування позитивного іміджу захисника як провідна комунікативна стратегія військових і правоохоронних видань України. *Волинська філологічна : текст і контекст*. 2013. № 2. С. 179–185.

50. Реміні Р. Коротка історія США. Пер. з англ. І. Андрущенко. Х.: Віват, 2022. 496 с.
51. Сегеда С. Основні етапи трансформації військових засобів масової комунікації в контексті реформування Збройних сил України (1991–2010 рр.). *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*, 2010. Вип. 38. С. 116-123.
52. Сегеда С. П. Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI ст.) : монографія. Рівне : Овід, 2012. 504 с.
53. Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів. К.: НАОУ, 2002. 68 с.
54. Федоришин П. Преса і українська державність (1917–1920). Тернопіль, 1996. 177 с.
55. Шаповал Ю. Г. Феномен журналістики: проблеми теорії: монографія. Рівне: РВП «Роса», 2005. 248 с.
56. Alley R. The culture of impunity: What journalists need to know about international humanitarian law. December 2010. *Pacific Journalism Review*. № 16(1). P. 78-95.
57. Desmond R. *Tides of War: World News Reporting, 1931-1945*, (Iowa City: University of Iowa Press), 1984. 544 p.
58. *Military and the Media – History*. The Freedom Forum First Amendment Center, 1995. URL: <https://www.lehigh.edu/~jl0d/J246-97/246war1.html>

Підручники, посібники і методичні рекомендації

59. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 272 с.
60. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с.
61. Жиленко І. Історія зарубіжної журналістики (від античності до II пол. XVIII ст.) : навчальний посібник. Суми : Вид-во СумДУ, 2010. 285 с.
62. Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації: Посібник рекомендацій для працівників ЗМІ. К.: «Компанія ВАІТЕ», 2016. 118 с.

63. Кость С. Журналістика і війна : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. – 414 с.
64. Кость С. Історія української військової преси : навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 340 с.
65. Маценко Н. В., Свір Н. В. Вчимося вчитися та критично мислити. Нестандартні завдання за темами тижнів до курсу «Я досліджую світ» (Серія «Нова українська школа») / Х. : Вид. група «Основа», 2019. 136 с.
66. Назаренко Г. І. Журналістські жанри: інформаційні: Курс лекцій. К.: КиМУ, 2006. 119 с.
67. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі / К.: Генеза, 2006. 328 с.
68. Хітрова Т. В. Історія зарубіжної журналістики : навчально-методичний посібник. Запоріжжя : ЗНТУ, 2019. 145 с.
69. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Харків: Вид. ХНАДУ, 2017. 324 с.

Дисертаційні дослідження

70. Сегеда С. Українська військова преса як чинник національного військового будівництва (XX – початок XXI ст.). Київ, 2013. Автореф. дис. д-ра іст. наук: 20.02.22 Національний університет оборони України ім. Івана Черняхівського. Київ, 2013. 36 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перший професійний військовий журналіст у світі та головний літописець Британської армії у Кримській війні Вільям Говард Рассел (1820-1907). URL: <https://www.military-history.org/feature/19th-century/war-reporters-william-howard-russell.htm>

WEDNESDAY, JANUARY 24, 1900.

OSBORNE, TUESDAY.
concern the intelligence
Highness the Duke of
at consort, Princess Mary,
and.
afternoon, accompanied
of Schleswig-Holstein
figures.
at Osborne.
also, M.P., Secretary of
and had an audience of
the honour of dining with
along, accompanied by her
at Battenberg, with their
Princess Louise.

HOW I ESCAPED FROM PRETORIA, AND MY SUBSEQUENT ADVENTURES ON THE ROAD TO DELAGOA BAY.

WRITTEN BY

WINSTON SPENCER CHURCHILL,

OUR WAR CORRESPONDENT.*

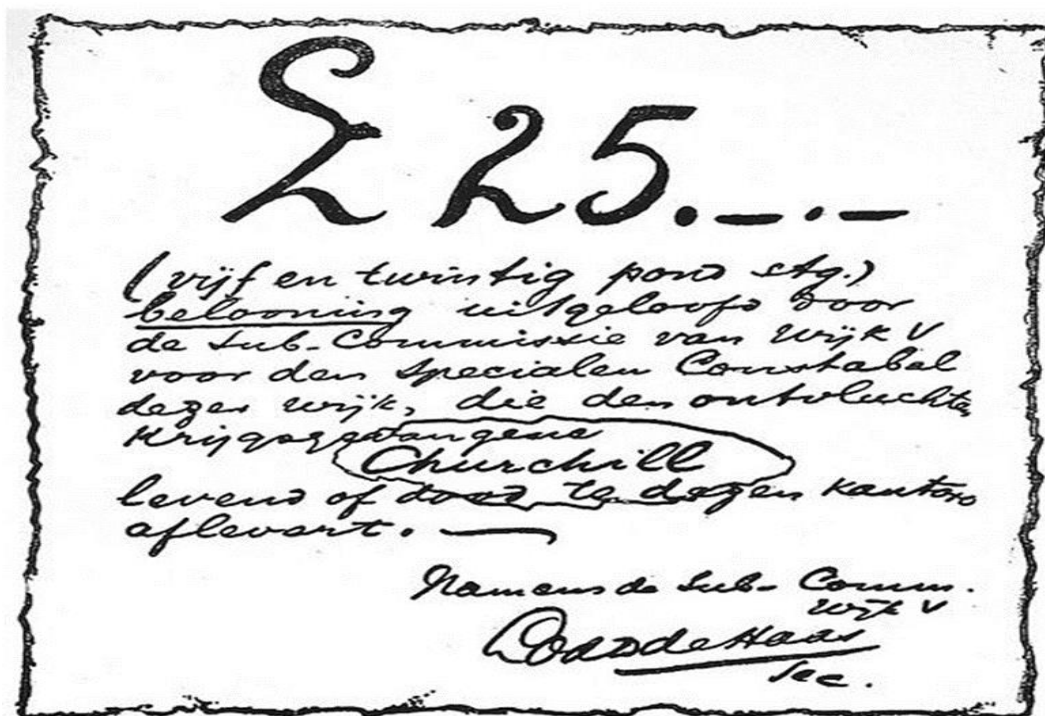
How unhappy is that poor man who loses his liberty! What can the wide world give him in exchange? No degree of material comfort, no consciousness of correct behaviour, can balance the

minutes in hiding before I perceived that it was full of people; the windows revealed brightly-lighted rooms, and within I could see figures moving about. This was a fresh complication. We had always

rushed past. The
clutched at some
missed again, grass
swung off my feet
and with a struggl
of the fifth truck f
was a goods trai
sacks, soft sacks
crawled on top at
five minutes I wa
were warm and co
driver had seen me
give the alarm at
hand, perhaps not
Where would it be
Was it on the Dela
in the morning?
for the day was th
fresh contingencie
imagine a more p
of the train that
hour away from th

How long I sleep
suddenly with all
only the conscious

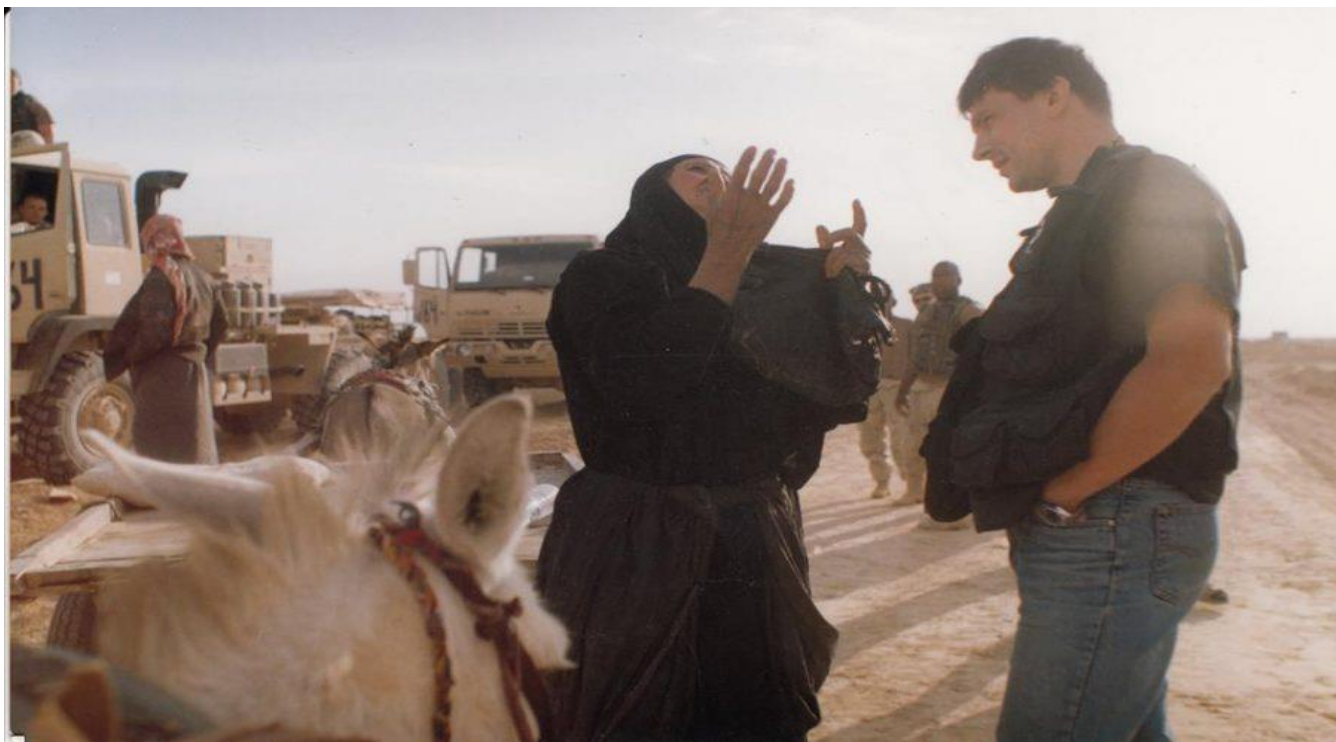
Одна з публікацій молодого журналіста Вінстона Черчіля для газети «Morning Post»: «Як я втік із Преторії». 24 січня 1900 р. Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2012/07/18/90132/>

Оголошення бурів – обіцянка виплатити 25 фунтів за кореспондента Черчіля, який втік з-під варти. URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2012/07/18/90132/>

Український журналіст Георгій Гонгадзе (1969-2000) під час зйомки репортажу з місць бойових дій на території Абхазії в Грузії, поч. 1990-х рр. URL: <https://stepovyy.livejournal.com/3735.html>

Додаток Г

Найбільш відзначений нагородами та званнями в Україні та закордоном військкор Андрій Цаплійенко. Верхнє фото – Ірак 2003 р., Нижнє – Донбас 2019 р. URL: <https://novynarnia.com/2019/06/10/andriy-tsapliyenko/>

Інфографіка на тему топ-10 українських YouTube-блогерів за версією аналітичного порталу «Слово і діло» (станом на жовтень 2022 р.). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/24/infografika/suspilstvo/koho-dyvlyatsya-ukrayinczi-vijny-top-vitchyznyanyx-youtube-bloheriv-najbilshoyu-audytoriyeyu>

За вісім місяців повномасштабної війни Росія скоїла 457 злочинів проти журналістів та медіа в Україні. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/za-visim-misyatsiv-vijny-rosiya-skoyila-457-zlochyniv-proty-zhurnalistiv-ta-media-v-ukrayini-imi-i48551>

ВІЙНА РОСІЇ В УКРАЇНІ: ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ РФ

ВБИТИ ЖУРНАЛІСТИ З ПОЧАТКУ ВТОРГНЕННЯ РФ 24 ЛЮТОГО

24 лютого - 29 квітня 2022 року

ЗАГИНУЛИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБОЧИХ ЗАВДАНЬ

Вбито семеро журналістів та медиків під час виконання професійних обов'язків. З них – троє українських та чотири іноземних. Дві жінки та п'ять чоловіків.

Свєген Сакун
Оператор телеканалу Live. Загинув 1 березня під час російського ракетного обстрілу телевізії в Києві.

Брент Рено
Репортер, документаліст, кореспондент Time. Розстріляний росіянами 13 березня в Ірпені на блокпосту.

Пєр Закжевський
Оператор телеканалу Fox News. Загинув 14 березня під час артилерійського обстрілу російських військ у селі Горенка Київської області.

Олександра Кувшинова
Продюсерка Fox News. Загинула 14 березня під час артилерійського обстрілу російських військ у селі Горенка Київської області.

Оксана Бауліна
Журналістка The Insider, вийшла з РФ під тиском. Загинула 23 березня у Києві під час роботи внаслідок ракетного обстрілу з боку російських військ.

Макс Левін
Фоторепортер, співпрацював із Reuters, BBC TRT World, Associated Press, LB.ua, Itomadske. Зник 13 березня під час роботи під Києвом, 1 квітня знайдений убитим – застрелили російські військові.

Мантас Кведаравічюс
Режисер, документаліст, автор фільмів про повстання Чечню та Маріуполь. Загинув у березні або квітні в російському полоні в Маріуполі.

ЗАГИНУЛИ ЯК УЧАСНИКИ БОЙОВИХ ДІЙ АБО ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКИХ ОБСТРІЛІВ

П'ятнадцять журналістів загинуло як учасники бойових дій або внаслідок російських обстрілів, не під час виконання ними журналістських обов'язків.

Олександр Литвін
Журналіст "КНК Медіа". Загинув 13 лютого в с. Романівка внаслідок обстрілу солдат рф.

Ділербек Шакіров
Журналіст щотижневика "Наволо тебе". Був розстріляний 26 лютого в передмісті Херсона з автоматичної зброї.

Сергій Пущенко
Графік і живописець, культуролог, журналіст, волонтер і ветеран АТО. Загинув 2 березня у Васильківці разом із побратимами з тероборони.

Віктор Дудар
Військовий журналіст. Загинув 6 березня під час боїв з російськими загарабниками під Миколаєвом.

Павло Лі
Актор, ведучий телеканалу "Дом". Вступив на початку війни до лав територіальної оборони, загинув 6 березня під Іллінею під час евакуації людей.

Віктор Дедов
Оператор телеканалу "Сігма". Загинув 11 березня в Маріуполі внаслідок обстрілу будинку.

Олег Якунін
Редактор заповідного сайту misto.zp.ua. Загинув 18 березня, захищаючи Україну від російських окупантів.

Лілія Гумянова
Викладачка журналістики та завідувачка художнього відділу Львівського районного будинку дитячої та юнацької творчості. Загинула 19 березня внаслідок російських обстрілів Маріуполя.

Юрій Олійник
Оператор 24 каналу. Загинув 23 березня у боях біля Полпани Луганської області.

Сергій Зайковський
Публіцист, історик, перекладач. Загинув 24 березня у бою з російськими окупантами під Києвом.

Денис Котенко
Співробітник пресслужби Міністерства ветеранів. Загинув 24 березня у бою з російськими окупантами під Києвом.

Євген Баль
Журналіст, письменник, волонтер. Помер 2 квітня внаслідок катувань російських військових у Маріуполі.

Роман Нежиборець
Відеорежисер каналу "Дитинець". У квітні вбили російські військові в селі Ягдіне біля Чернігова.

Зореслав Замойський
Журналіст інтернет-ресурсів "Інформаційний портал" та "Громада Прип'їлля". Тіло Зореслава з ознаками насильницької смерті знайшли 13 квітня в Бучі.

Віра Гуріч
Журналістка Радіо Свобода. Загинула внаслідок російського обстрілу Києва 28 квітня.

ІНСТИТУТ
МАСОВОЇ
ІНФОРМАЦІЇ

22 журналісти загинули від обстрілів російських окупантів з початку їхнього широкомасштабного наступу на Україну станом на 29 квітня 2022 р. URL: <https://imi.org.ua/news/22-zhurnalisty-zagynuly-v-ukrayini-vnaslidok-rosijskogo-vtorgnennya-imi-i45284>

Тема: «Анексія Криму і агресія росії проти України».

Урок № 81.

Дата. 29.04.2024 р.

Клас 11-Б.

Мета уроку:

Навчальна:

-Навчити розкривати основні принципи та напрямки зовнішньої політики України в умовах війни з росією;/логічна

-Навчити охарактеризувати причини і наслідки російської агресії в 2014 р. ;/логічна, аксіологічна ,інформаційна

-Показати участь України в боротьбі за окуповані території; /логічна

-Удосконалювати вміння учнів аналізувати події та явища, робити висновки й аргументувати їх фактами, працювати з історичними джерелами, підручником, іншими видами інформації;/логічна, аксіологічна, інформаційна.

Розвивальна:

-Розвивати хронологічну компетентність(уміння орієнтуватися в хронологічному просторі);

-Розвивати інформаційну компетентність(користуватися довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації);

-Розвивати логічну компетентність (ставити запитання та шукати відповіді);

-Розвивати аксіологічну компетентність(порівнювати й оцінювати факти та діяльність історичних осіб з позиції загальнолюдських і національних цінностей, визначати власну позицію щодо суперечливих питань історії).

-Розвивати комунікаційну та мовленнєву компетентності(робота в групах, аналіз історичних джерел, ділові ігри)

-Розвивати вміння характеризувати основні напрямки зовнішньої політики України в умовах анексії Криму та агресії росії

на Сході /логічна, аксіологічна, мовленнєва, інформаційна

-Розвинути навички визначати хронологічну послідовність головних подій періоду протистояння з росією в 2014 р. ;/хронологічна, інформаційна, логічна

Виховна:

-Виховувати любов до рідної мови та держави/громадянська;

-Виховувати в учнів громадянську активність, сприяти утвердженню ідеалів демократії, добра і справедливості, викликати інтереси до подій міжнародного життя./громадянська;

-Виховати навички працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий, зокрема взятий з історії, досвід/логічна, аксіологічна, комунікаційна;

-Формувати національну свідомість/ громадянська;

-Виховувати повагу до іншої думки, толерантність./громадянська

-Формувати критичне та творче мислення/логічна, аксіологічна

-Формувати негативне ставлення до будь-яких проявів насильства, виховувати у школярів повагу до історичного минулого /громадянська ,особиста

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 272 с.; ілюстрації до теми (додаток); атлас «Історія України. 11 клас».

Основні терміни та поняття: АРК – Автономна Республіка Крим;

АТО – Антитерористична операція;

ВВП – Внутрішній валовий продукт;

ВМС – Військово-Морські Сили;

ВРУ – Верховна Рада України;

ЄС – Європейський Союз;

ЗСУ – Збройні Сили України;

Кабмін – Кабінет міністрів;

МВФ – Міжнародний валютний фонд;

НАТО – Організація Північноатлантичного договору;

ООН – Організація Об'єднаних Націй;

СНД – Співдружність Незалежних Держав;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних республік

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;

США – Сполучені Штати Америки.

ТОТ – Тимчасово окупована територія.

Основні події: Лютий 2014 р. — вторгнення Росії в Україну; початок російсько-української війни;

Березень 2014 р. — окупація Росією Кримського півострова;

17 липня 2014 р. — збиття російським зенітно-ракетним комплексом «Бук» пасажирського лайнера «Боїнг-777» авіакомпанії «Малайзійські авіалінії»;

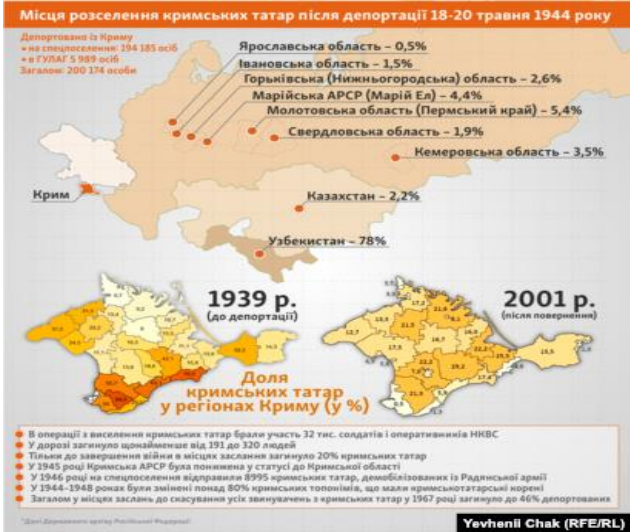
Серпень – вересень 2014 р. — масштабне вторгнення регулярних підрозділів російської армії на територію Донецької та Луганської областей.

Історичні постаті: Л. Кучма, Б. Єльцин, В. Путін, О. Лукашенко, П. Порошенко, О. Турчинов, А. Яценюк.

План:

1. Анексія в Криму.
2. Російська агресія на Сході.

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Прим.
2 хв.	I. Організ. момент.	Привітання, перевірка присутності.		
10 хв.	II. Перевірка д/з.		<p align="center">Бліц-опитування</p> <ul style="list-style-type: none"> – Коли розпочалася та завершилася Революція Гідності? – Назвіть причини та рушійні сили революції? – Які результати революції? – Яким чином Революція Гідності відрізняється від Помаранчевої революції 2004 року? – Назвіть лідерів Євромайдану? <p><i>Вчитель оголошує оцінки за записані учнями інтерв'ю в учасників революції Гідності та за написані ними есе на тему Майдану як каталізатора трансформації внутрішньополітичного життя країни.</i></p>	<p><i>Хронологічна Аксіологічна Логічна Інформаційна Просторова Аксіологічна</i></p> <p><i>Комунікаційна Аксіологічна Мовленнєва</i></p>

4 хв.	III. Етап мотивації.	<p>16 березня 2014 р. в Криму був проведений незаконний референдум щодо виходу зі складу України. Керівництво самопроголошеного Криму звернулося до Державної Думи РФ із проханням приєднати Крим до РФ.</p> <p>На уроках історії ми розглядали історичні аспекти входження Кримської області УРСР.</p> <p>На сьогоднішньому уроці спробуємо проаналізувати правові аспекти кримської проблеми.</p>	<p>Завдання . Робота в групах</p> <ul style="list-style-type: none"> - Використовуючи історичний матеріал згадайте, до складу яких державних об'єднань входив Крим? - Які народи є корінними в Криму? 	Аксіологічна Інформаційна Логічна Просторова
----------	----------------------	---	--	---

4 хв.	IV. Актуаліз. опорних знань.		<p>Завдання для учнів. Інтерактивна вправа «Фото асоціації»</p> <p>- Попрацюйте в групах. Розгляньте світлини, впізнайте та стисло охарактеризуйте історичні події.</p> 	Інформаційна Логічна Аксіологічна Мовленнєва Хронологічна
15 хв.	V. Етап пояснення нового матеріалу. Питання № 1	<p>Вступне слово вчителя (інформаційна)</p> <p>2014 р. є особливо трагічним в українській історії. Революція гідності, здійснена народом на майдані, що не бажав коритися диктатурі та корупції, давала значні надії на краще, гідне життя. Але зовнішня агресія сусідньої, здавалося раніше, дружньої держави, призвела до війни та незаних раніше випробовувань для українського народу.</p> <p>16 березня 2014 р. в Криму був проведений незаконний референдум щодо виходу зі складу України. Керівництво самопроголошеного Криму звернулося до Державної Думи РФ із проханням приєднати Крим до РФ. На уроках історії ми розглядали історичні аспекти входження Кримської області УРСР.</p> <p>На сьогоднішньому уроці спробуємо проаналізувати правові аспекти кримської проблеми.</p>	<p>Перегляд документальних матеріалів Хронологія спротиву. З чого почалась окупація Криму https://www.youtube.com/watch?v=QaLVeaUas64</p> <p>Метод «Аукціон» учні об'єднуються у дві групи і наввипередки називають міста або історичні пам'ятки і події в Криму, які вони знають. Перемагають ті, хто їх найбільше назве.</p>	Інформаційна Просторова Аксіологічна Логічна Комунікаційна

1. Анексія Криму

Розповідь учителя. Повалення злочинно-авторитарного режиму Януковича в Україні стало справжнім викликом та серйозним ударом для Росії. Адже сам факт альтернативного розвитку пострадянської країни, яка стала на шлях серйозних реформ та подолання корупційних схем, зводив нанівець усі плани Кремля щодо реанімації СРСР в оновленому Митному союзі. Дистанціювання Києва від участі в новому геополітичному проекті Путіна позбавляло Москву монопольного права позиціонувати себе як лідера слов'янського світу. Подальша інтеграція Києва з Брюсселем означає модернізацію української економіки, позбавлення її енергетичної залежності від Газпрому, а отже, і послаблення політичного тиску. Саме тому після провалу плану «А», який передбачав «злиття» України руками Януковича і «Сім'ї», доведення її до дефолту і втягнення Києва в Митний союз, Кремль перейшов до плану «Б» – відкритої військової агресії з метою придушення української революції.

26 лютого 2014 р. в Сімферополі під стінами парламенту пройшли мітинги "за" і "проти" збереження територіальної цілісності України. Понад 10 тисяч кримських татар і людей інших національностей прийшли виступити проти можливих сепаратистських рішень Верховної Ради Криму. Їм протистояло до 5 тисяч активістів проросійських організацій. Після тривалої штовханини і низки дрібних зіткнень сепаратистів відігнали від кримського парламенту.

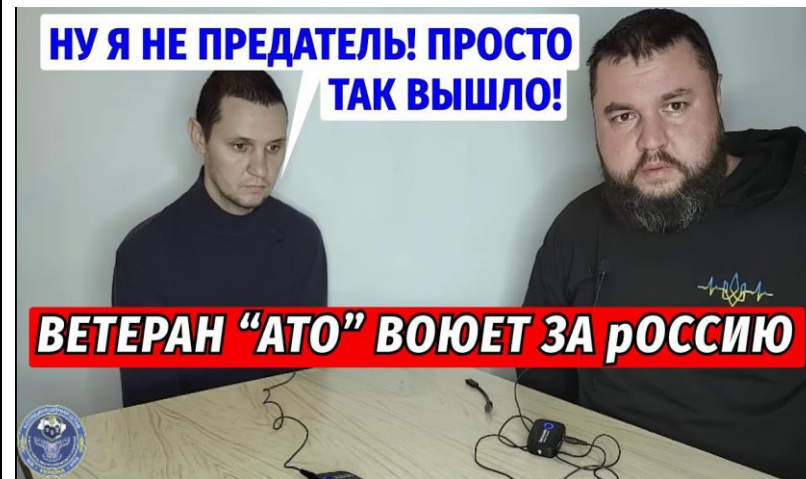
Але вже 27 лютого відбулося силове захоплення приміщення Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Півострів почали наповнювати військові без розпізнавальних знаків, так звані «зелені чоловічки», під якими маскувався спецназ ГРУ РФ. Самопроголошений «голова Ради міністрів АР Крим» Сергій Аксенов звернувся до Путіна посприяти у «забезпеченні миру і спокою» на території Криму. 1 березня Президент РФ Російський президент відправив до Ради Федерації пропозицію про введення російських військ у Крим. Обидві палати Державної думи 1 березня 2014 р. об 17:20

Завдання для учнів. Вправа "Новини в різних медіа"

- Підготуйте в групах коротке письмове повідомлення що може прозвучати в мас-медіа Росії та України по даному питанню;

- Як ви вважаєте, чому погляд Росії і України на факт вторгнення російських військ на територію Криму відрізняється. Відповідь обґрунтуйте.

Рольова гра – інтерв'ю з полоненим. Весна 2022 р. В. Золкін (учень 1) та полонений-зрадник з Криму (учень 2) проводять розмову і розмірковують чому більшість військ та силових структур зрадили Україну. У підсумку інтерв'ю, зрадник кається.

Робота з термінами Анексія Криму - це військова агресія Росії, спрямована на насильницьке протиправне відторгнення Кримської автономії та Севастополя від України та їх приєднання до Російської Федерації на правах суб'єкта Російської Федерації, що було здійснено протягом березня 2014 року.

Інформаційна
Логічна
Просторова

Інформаційна
Аксіологічна
Громадянська
Мовленнєва
Просторова

Логічна
Мовленнєва
Громадянська

	<p><i>проголосували за введення російських військ на територію України і в Крим зокрема.</i></p> <p><i>Розповідь учителя.</i> Дії Кремля активно коментувала російська пропаганда, яка зображувала вторгнення в Україну як «захист російськомовного населення Криму від радикальних націоналістів, які здійснили державний переворот в Києві». Паралельно окупаційна влада розпочала підготовку до референдуму про статус Криму, який мав легітимізувати анексію півострова. Вже 16 березня 2014 р. відбувся псевдореферендум, на якому 96,77% учасників голосування висловились за приєднання Криму до РФ. Такий результат не був несподіванкою, оскільки референдум був проведений за допомогою російських військ. 17 березня 2014 – самопроголошена Верховна Рада АР Крим проголосила «незалежність» півострова з метою його подальшого входження до складу Російської Федерації. І як наслідок 18 березня 2014 – Держдума Росії прийняла закон про приєднання Криму, який був підписаний Путіним 21 березня. Такі дії Москви згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН3314 (XXIX) «Про визначення агресії» – від 14 грудня 1974 року, так і схвалені консенсусом 11 червня 2010 року поправки до Статуту Міжнародного кримінального суду, якими визначено елементи агресії як міжнародного злочину, кваліфікуються як агресія. Таким чином Крим був анексований Росією, але результати псевдореферендуму та входження Криму до складу Росії не визнали ні ООН, ні ОБСЄ, ні ПАРЄ. Україна, США, ЄС, Туреччина та інші держави засудили окупацію острова та не визнали результатів псевдореферендуму. Вже 6 березня 2014 р. ЄС прийняв перший етап санкцій проти Росії, Росію було виключено з «великої вісімки», а 4 червня 2014 р. на саміті «G8» у Брюсселі, лідери цих країн засудили агресію Росії.</p>	<p><i>Зелені чоловічки</i> позначення окупаційних військ, які висадилися в Криму без розпізнавальних знаків та відзнак на одязі і техніці, які у складі спецпідрозділів проводили таємні, на першому етапі часто небойові операції з захоплення і блокування об'єктів у ході російського вторгнення в Україну у 2014 році. 12 березня 2014 НАТО визнало, що «зелені чоловічки» у Криму є військовослужбовцями Російської Федерації</p> <p>Гібридна війна — війна з поєднанням в застосуванні конвенційної зброї, партизанської війни, тероризму та злочинної поведінки з метою досягнення певних політичних цілей, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які звичайно досягаються звичайною війною.</p>	<p><i>Логічна Комунікаційна Хронологічна</i></p> <p><i>Логічна Інформаційна Просторова</i></p>
--	--	--	--

Питання
№ 2

**Розповідь вчителя/перегляд
презентації(інформаційна)**

Окупація Криму Росією стала справжнім викликом для України та міжнародної спільноти, адже одна з держав-гарантів територіальної цілісності України (згідно Будапештського меморандуму 1994 р.) не просто вторглась на територію України, але офіційно оголосила його частиною РФ. Москва розгорнула справжню **інформаційну війну проти України** та нової української влади, намагаючись дискредитувати її в очах міжнародної спільноти. Водночас російські спецслужби за допомогою агентів впливу та проросійських терористів активно працювали в східних та південних областях України з метою дестабілізації ситуації та розколу України.

Перші масштабні проросійські виступи на сході України відбулися **1 березня 2014 року в Донецьку та Луганську**. В цей день мітингувальниками було піднято над будівлями Донецької та Луганської облдержадміністрацій російські прапори. В той же день Донецька облрада ухвалила рішення щодо проведення референдуму щодо подальшої долі Донбасу, а Луганська обласна рада наступного дня ухвалила рішення про визнання нелегітимними центральні органи виконавчої влади України. **9 березня у Луганську, а 13 березня - у Донецьку сталися перші сутички між проукраїнськими та проросійськими силами.**

Так, **9 березня** проросійські активісти за невтручання міліції розігнали мітинг з нагоди 200-річчя Т. Шевченка, а 13 березня – напали на мітинг за єдність України, що проходив у Донецьку. **Дмитро Чернявський** став першою жертвою зіткнень, отримавши ножове поранення від російського бойовика на мітингу в Донецьку. Протягом квітня 2014 року сепаратистськими угрупованнями за допомогою російських спецслужб були проголошені на території Донецької та Луганської областей так звані «народні республіки» – **Донецьку народну республіку (ДНР) 7 квітня та Луганську народну республіку (ЛНР) 27 квітня.**

13 квітня 2014 р. в. о. президента України Олександр Турчинов заявив, що для того, щоб зупинити розгул тероризму, організованого російськими спецслужбами у східних регіонах України, **РНБО розпочинає широкомасштабну антитерористичну**

Запитання

- Як пояснив О. Турчинов необхідність розпочати АТО?
- Чого спочатку намагалась уникнути Україна?

Завдання для учнів. Робота в групах

I-ша група Опрацюйте інфографіку (додається) і дайте відповідь на питання

- Чи можна дії Росії вважати міжнародним збройним конфліктом? Якщо так, то чому?

II-га група Робота з картою (додається)

- Зробіть аналіз ситуації на Сході України станом на 13 липня 2014 року
- Знайдіть на карті регіони, де Росія намагалась дестабілізувати ситуацію за планом «Новоросія».
- Чи був реалізований цей план?

Інформаційна
Аксіологічна
Просторова

операцію із залученням Збройних Сил України. Він повідомив, що: «Ми робили все, аби уникнути людських жертв. Але ми готові дати відсіч всім спробам вторгнення, дестабілізації та терористичним діям зі зброєю в руках. РНБО прийняла рішення розпочати широкомасштабну антитерористичну операцію із залученням Збройних Сил України. Ми не дамо Росії повторити кримський сценарій у східному регіоні України».

*Хронологічна
Просторова
Логічна
Аксіологічна*

8 хв.	VI. Етап системат. знань.		<p style="text-align: center;">Дерево рішень</p> <p style="text-align: center;"><u>Відповідь на запитання:</u> Чим найбільше скористались росіяни стартегічно і політично в 2014 р.? <i>(Відповіді учнів)</i></p> <p style="text-align: center;">Фронтальне опитування</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Коли двічі росія напала на Україну? (лютий 2014 і лютий 2022) 2. Яка подія завжди опереджає анексію і вторгнення рф? (зимові олімпійські ігри). 3. Коли вперше рф хотіла окупувати АРК? (1991) 4. Яка була остання військова частина, яка здалась в Криму? (36-та бригада бер. Охорони ВМСУ) 5. З визволення якого міста на Донбасі почалось АТО? (Слов'янськ) 6. Найбільша трагедія в АТО? (битва за Іловайськ) 7. Як звали сержанта, якого в Італії судили за ніби то вбивство журналістів? (Віталій Марків) 8. Де проходили переговори по врегулюванню проблеми на Сході? (в Мінську). 	<p><i>Логічна Аксіологічна Мовленнєва</i></p> <p><i>Хронологічна Інформаційна Комунікаційна Логічна Просторова Інформаційна Аксіологічна Інформаційна</i></p>
1 хв.	VII. Висновки.	<p>— - Які висновки можна зробити із зазначеного вище щодо правових аспектів входження Криму до Росії?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Були порушені принципи та норми міжнародного права; • суперечить українському законодавству. 	<p><i>Приєм «Хмаринка тегів».</i> Оберіть 1-2 твердження та доповніть його.</p> <ul style="list-style-type: none"> • На уроці я дізнався... • Мене здивувало... • Мені вже було відомо... • Я б хотів дізнатися більше про... • Мені було важко... • Найлегше вдалося... 	<p><i>Інформаційна</i></p>

		<ul style="list-style-type: none"> • порушує власне російське законодавство. <p>— Чому можливе таке масоване та системне ігнорування правових норм?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Сучасна Росія є недемократичною, авторитарною державою, керівник якої фактично має необмежені повноваження. • Сучасна Росія діє на міжнародній арені з позиції сили, користуючись міцним військовим потенціалом та корисними копалинами. • Така політика є небезпечною для миру, перш за все, на європейському континенті. <p>— Яким чином можна повернути втрачені території?</p> <p>— Тільки збройним шляхом деокупації наших територій.</p>		
1 хв.	VIII. Д/з.		<ul style="list-style-type: none"> • Опрацювати в підручнику § 28. <p>Творче завдання: Запишіть інтерв'ю у ветерана АТО чи свідка анексії Криму. Написати есе на тему – Чи міг бути реальний опір ЗСУ в Криму в 2014 р.?</p>	